

Peter Adolf Boysen

Dissertatio Critica Et Theologica De Codice Graeco N.T. Et Consilio, Quo Usus Est B. Lutherus In Conficienda Interpretatione Germanica, Qua Nuperae ... M. Tob. Eckhardi ... Coniecturae De Codice Gerbeliano Partim Illustrantur, Partim Emendantur, Et Certiora, Ac Veriora Indicia Huius Causae Afferuntur

Lipsiae: Strunz, 1723

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn821386794>

Druck Freier Zugang

no 12
18. Edinb.
18. 18
18. 18
18. 18

Lc-1018.

F. c. - 1018.

DISSERTATIO CRITICA
ET THEOLOGICA
DE
CODICE GRÆCO
N. T. ET CONSILIO
QVO
USUS EST B. LUTHERVS
IN CONFICIENDA INTER-
PRETATIONE GERMANICA,
QVA
NUPERÆ CL. VIRI
M. TOB. ECKHARDI,
GYMNAS. QVEDL. RECT.
CONIECTVRÆ DE CODICE
GERBELIANO
PARTIM ILLUSTRANTVR, PARTIM
EMENDANTVR,
ET
CERTIORA, AC VERIORA INDICIA HVJVS
CAVSÆ AFFERVNTVR
A
PETRO ADOLPHO BOYSEN.

L I P S I Æ,

1723.

V I R O
SUMME REVERENDO, ET DOCTISSIMO
D O M I N O
D. JOAN. MELCH.
GOEZIO,

SACRI, REGIÆQUE TRIBUNALIS
IN PROVINCIA HALBERSTADIENSI CON-
SILIARIO GRAVISSIMO, ORATORI SACRO IN
ÆDE D. MARTINI APUD HALBERSTADIENSES,
FIDELIQUE ANIMARUM PASTORI, SCHOLÆ
MARTIN. INSPECTORI, VENER. MINISTERII
SENIORI ETC.

FAUTORI SUO MAXIMOPERE
HONORANDO,

S. P. D.

PETRUS ADOLPHUS BOYSEN.

QUam hortatu & consilio TUO, Vir maxime reveren-
de, conscripsi Dissertationem de argumento nec inu-
tili, nec in jucundo, ut tuo potissimum honori dedi-
carem, multa me, & graves causæ impulerunt. Nam
non modo tot officiis me TIBI devinxisti, ut acceptorum magni-
tudinem beneficiorum grata semper mente recolam, non mo-
do, quem benevolentia, amicitiaque TUA a primo in hanc ur-
bem

X

bem

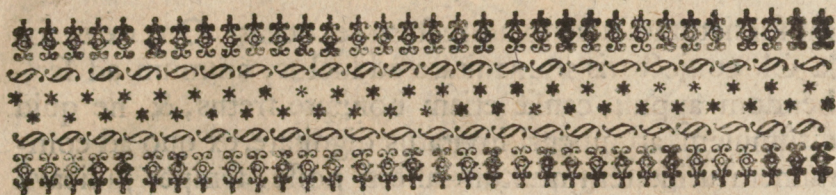
hem adventu meo dignum judicasti, cura & caritate paterna
constanter es complexus; sed etiam magna in me contulisti me-
rita, eo præcipue tempore, quo supremo Numini videbatur, ca-
rissimam ac optimam conjugem meam, *Margaretham Elisabe-
tham Teuberiam*, omnibus sexus sui ornamentis præditam, in
qua rarissimam cum insigni animi probitate mixturam morum
venustas, & elegantia faciebat, acerbissima morte votis meis
præripere, & cœlitibus conjungere, cum & privatim animum,
mœrore percussum, efficacissime erigeres, ac confirmares, &
publice in laudatione funebri, graviter, ornateque, ut soles, di-
cta, clarissima prolixæ TUÆ in me voluntatis dares indicia, imo,
ut testator esset humanitatis TUÆ memoria, tuo sumtu ean-
dem orationem evulgares. Qua benevolentia TUA, Fautor
optime, dici vix potest, quam recreatus, quam subrefectus sim
ex calamitatibus hisce domesticis, ut, quoties animum subit ea
cogitatio, tuæ amicitia recorder, & efficacissime admonear,
animum vicissim publice testari, non tam referendæ, quod fie-
ri a me nequit, quam habendæ gratiæ, memorem. Idque of-
ficium hac occasione præsto, partim, ne procrastinando eam
amittam, partim, quia præsens lucubratio ita comparata est, ut,
etsi ab ingenio, & doctrina nullam mereatur laudem, ipso ar-
gumento TE non injucunde alicubi possit morari. Is enim
TU es, Vir summe reverende, qui pro muneris amplissimi ra-
tione, & doctrinæ Theologicæ copia, ac ingenii ubertate, ver-
sionem Lutheri Germanicam quotidie verses, interpreteris, fa-
cta que cum fontibus collatione, concionem, DEO conjun-
ctam, doceas, quid DEUS ab hominibus credi, fierique velit.
Hinc non inutilis tibi videbitur labor, quicumque in primis in-
terpretationis hujus originibus exquirendis, explicandaque Co-
dicum

dicum Græcorum indole, quibus usus est Lutherus, collocatur. Ea enim temporum nostrorum infelicitas est, ut quotidie surgant, qui honorem optimi interpretis lædant, & ubi nonnullam dissensionem a Stephano Codice, quem editiones recentiores sequuntur,prehendunt, in suspensionem malæ fidei, & turpis corruptelæ eum adducant. Quæ accusatio refutari commodissime potest, si *Aldina*, & *Frobenianæ* editiones, emendatæ per orbem christianum religionis præcipua vel præsidia, vel adjumenta, proferantur, & consilium aperiatur, quo in confi-cienda interpretatione usus videtur b. Lutherus. Utrumque, propositum mihi fuit, certis, indubiisque indiciis declarare, ex quibus tota causa cognosci a iudice perito facile potest. Criticæ artis rudem, & veræ Theologiæ, quæ tota his literarum fuleris nititur, imperitum iudicem ejuramus & ego, & cl. V. DN. M. TOB. ECKHARDVS, a quo dissentio, incolumi amicitia. Etsi enim a facie mihi ignotus sit cl. V. ex virtutibus tamen, & amplissimis meritis dudum cognitus, & propter eximiam eruditionem magni habitus fuit. Cujus amicitiam, & favorem Tu, Vir summe reverende, qui clarissimis Quedlinburgi necessitudinibus innexus es, mihi conciliare poteris, nisi fortasse ipse cl. ECKHARDVS mea commendatione apud Te indigeat, qui in *Programmate*, quo exequias DN. D. KETTNERI significavit, minus recte Tibi egisse visus est, & gratiam, apud Te collectam, profudisse, quod controversiæ, dudum sepultæ, mentionem fecerit, hocque ipso signum sustulerit, renovandi bellum superius, pace violata, cujus conditiones convenisse videbantur, & pro Te rege serenissimo, cujus voluntas suprema lex est, sententiam ferente, & b. KETTNERO tandem quiescente. Etsi vero optarem, ut *antiqua se-*

polta in memoriam hominum nunquam revocentur, si ad communem utilitatem nihil afferant, arbitror tamen, ECKHARDUM, historici munere perfurgentem, non potuisse non meminisse librorum, a b. KETTNERO sive bene, sive male scriptorum, ac proinde nec Tuo detrudere honori voluisse, nec veterem amicitiam violare. Quod itaque proprium, & præcipuum habes, ut humanissimus, ac suavissimus ab omnibus, quibus pates, prædicere, & in isto honoris gradu, ad quem divina voluntate productus es, moderationem animi, & æquabilitatem, raram in Tui similibus virtutem, serves, & tueare; ejus bonitatis Tuæ fructus, fac, colligant cl. ECKHARDVS, & qui cum eo Te colunt, & observant. Quod reliquum est, numini pro meo in Te amore & studio supplico, ut Te omnibus divinæ benedictionis copiis augeat, & locupletet, consilia, quæcunque de provehendis commolis gregis, fidei tuæ commisi, & quem CHRISTUS sanguine suo redemit, suscipis, feliciter evenire, Teque secundo vitæ sine ulla offensione cursu, si id quidem per sapientiæ divinæ, Tuæque majoris utilitatis rationes fieri potest, diu rebus humanis superstitem esse, jubeat. Ita vale, ac me amare perge. Dat. Halberstad.

ipsis Eid. Septembr. A.R.S. MDCCXXII.

D.B.I.

D. B. J.

§. I.

T literis sacris mirifice delector, & avidissime tales libros appeto, atque exposco, qui & humanissimi sunt, & argumenta divina docte, & prudenter explicant; ita pergratum mihi accidit, cum nuper in *Conjecturas* Cl. V. DN. M. TOB. ECKHARDI inciderem, quas de Codice Gerbeliano fecerat. Placuit institutum, studiumque, bene de orbe Christiano merendi, placuit elegans, tersumque dicendi genus, nec diligentia doctissimi Viri displicuit, in primis vero ea mens, quam DN. ECKHARDO gratulandam censeo, laude, & communi bonorum gratulatione digna mihi visa est, ubi p. 35. §. 13. profitetur, se ægre non ferre, *meliora si edoceatur, & in rectam reducatur viam.* Ita enim res hominum comparatæ sunt, ut veniam dare aliis, & vicissim rogare, necesse habeant, ita etiam animus ECKHARDI similibus, i. e. doctorum virorum, informatus est, ut, quo magis literis affluunt, eo humaniores esse soleant, & quo præclarius de republica promerentur, eo majori studio animi sui

A 2

mi sui

mi sui naturam a vano ad rectum revocent. Qua ex re sola Cl. conjectoris humanitate adductus, animum ad scribendum appuli, causæ etiam bonitate fretus, &, ne quid dissimulem, argumenti invitatus dignitate, ex quo ad communem utilitatem multum afferri posse, semper judicavi. Vindicatur enim honor D. LUTHERI, Theologi, in tantum laudandi, in quantum virtus concipi potest, & disciplina diviniore intelligi, interpretis, ea fide in interpretatione sua usi, quæ virum bonum decebat, iis denique ingenii, iudicii, doctrinæque præsidii instructi, quæ in optimo interprete inesse debent, defenditur etiam præstantissima LUTHERI versio a furoribus EMSERI, & DIETEMBERGERI, a cavillationibus REITZII, & TRILLERI, & a dicitate ~~non~~ reliquorum, ubique D. LUTHERO detrahentium, & id agentium, ut b. vir vel imperitiæ suspectus fiat, vel in suspensionem malæ fidei adducatur.

§. II.

Horum conatibus obviam felicissime iri potest, si LUTHERI calumniatores ad eos remittantur codices, easque ablegentur editiones, quarum fide, & auctoritate nixus, aliter convertit, atque in editis vulgo legitur. Quæ res B. JO. SAUBERTUM permovit, ut hoc armaturæ genere in *Variis Lectionibus S. Matthæi*, RICH. SIMONIO in *Biblioth. Crit.* T. III. c. 29. & *Histor. Crit.* N. T. c. XXIX. maximopere probatis, eruditissimo vero Millio, quantam etiam in exquirendis illis adhibuerit diligentiam, ne visis quidem, a quo etiam per errorem SALBERTUS vocatur in *Prolegom.* N. T. §. 1405. EMSERUM premeret, & urgeret, in lectu dignissima *Epicrisi*, operi præmissa, p. 23-39.

Idem

Idem postea tentavit B. KORTHOLTUS de *Var. Bibl. edit.* c. XIII. Idem opere ipso contra Grotium feliciter, nec sine singulari lectorum utilitate, ó *παις*. CALOVIUS in *Bibliis illustratis* perfecit. Huc etiam in primis spectavit B. DIECMANNI, & PRETTENII utilisissimus, & optimo cuique gratus, labor, quorum utinam doctæ præfationes seorsim recuderentur, & cum aliis aliorum Theologorum præfationibus Biblicis, doctæ, & pie scriptis, justo exhiberentur volumine, quod MILLII & MASTRICHTII *Prolegomena* in N. T. quibus nihil doctius, & nitidius vidit Belgium, & Anglia, continere simul posset. Nec dubito, quin Vir rev. & cl. M. KRAFFTIUS in sua, quam molitur, *Versionis Bibliorum Germanicæ* historia locum hunc digne sit persecuturus, si enim ex ungue leonem, sane ex editis aliquot doctrinæ speciminibus prolixè licet sperare, fore, ut excitatam de semet expectationem non sustinere modo possit, sed vincere etiam & superare. Eodem consilio in evulgandis *conjecturis* usus videtur DN. ECKHARDUS, ut versionem Germanicam N. T. cum exemplari GERBELIANO componeret, factaque diligentis collatione, doceret, quæ editio Græca b. Viro ad manus fuerit, cum ad versionem conficiendam accederet. Institutum profecto laude sua dignum! si enim, iudice JO. ALB. FABRICIO, Hamburgi non modo, sed Germaniæ etiam totius ornamento, is præter alios *variarum lectionum* (quæ etiam ex MSC. pariter codicibus, ac editis primis, FROBENIANIS, ALDINA, STEPHANIANIS, BRYLINGERIANA, &c. colligi possunt) *usus est, ut rationes, quibus interpretes sacrorum plerique, sive vete-*

res, sive recentes, passim usi sunt, intelligamus, ad eos vel tuendos, aut excusandos, vel explicandos, vel denique redarguendos. *Biblioth. Græcæ* L. IV. c. 5. præclare de LUTHERI interpretatione merentur, qui veros indicent fontes, ex quibus rivulos suos megalander sit confectatus.

§. III.

In ea igitur versatur opinione cl. E. editione, a Nic. Gerbelio procurata, in interpretatione sua conficienda L. esse usum, quam conjecturam primus, ni fallor, fecit, ad quam quomodo traductus sit, tum judicio amici, DN. M. OLEARII, *Ecclesiast. Magdeburgensis*, tum locis permultis inter se collatis, tum ratione non improbabili, ipse p. 7. 17. seq. 27. seq. profiteretur. Quo minus sententiam hanc certam, veram, indubiam, judicare possim, eadem fere rationes faciunt, quibus impulsus Cl. A. videtur, verum, ne in *λογωμαχία* inanem tota convertatur disputatio, non modo largior, B. LUTHERO lectam sine dubio, visamque hanc GERBELII editionem fuisse, qui, dubium non est, quin pro suo in LUTHERUM studio ei exemplar, velut specimen virtutis, indiciumque animi sui obtulerit, sed ultro etiam affirmo, raram esse Hagenoensem illam editionem, & primis illis quatuor ultimo loco accessisse, (Complutensem enim, regium illud opus excipi oportere, satis notum est,) quæ MSC. interdum Codd. dignitate, fide, pretio pares sunt, & a peritis habentur. Nec tamen nulla est inter nos dissensio, quæ his fere constat partibus: I. Hagenoensem esse expressam ad FROBENIANAS, quia GERBELIUS non MSC. Codices, quibus caruisse videtur, sed ERASMUM sequitur, esse tamen FROBENIANIS corruptiorem, & auctoritate

toritate inferiorem. II. LUTHERUM, suo iudicio in concifienda interpretatione ufum, ERASMO multum, ut par erat, tribuiffe, ejusque legiffe veftigia, nifi ubi meliora impreffa effent a *vulgato* interprete, aut patribus latinis, quibus familiariter ufus fuerat. III. Dicta omnia, quæ plena manu attulit doctiffimus E. quibusque vel cum GERBELIANO codice consentit noftra verfio, vel ab eodem abit, rectius ex FROBENIANIS editionibus illustrari poffe, quam Hagenoenfi. Hos itaque diffenfionum locos perfequemur, iisque alia interpretamenta admifcebimus, ad præfentem quæftionem pertinentia. Ante vero, quam id fiat, de NIC. GERBELIO, Jcto, cujus vita ex ADAMIO, & JO. HENR. MAJI *vita Reuchlini* enarratur p. 13. moneo, JO. CAMERARIUM in *vita Melanchthonis*, FRIISIUM in *epit. Biblioth. Gefnerianæ*, COLOMESIUM *Op.* p. 429. B. FECHTIUM in *Apparatu ad Supplem. Hift. Ecclef.* p. 174. de vita, & fcriptis doctiffimi hominis copiofe exponere. Nec conjecturæ fallaces funt, fed confans, & certa veritas, ubi Cl. A. p. 28. de amicitia refert, quæ Gerbelio cum LUTHERO intercesfit. Si quis enim refponfionem LVTHERI ad epiftolas, a SECKENDORFIO confervatas, & l. c. a DN. E. transcriptas, legere velit, is Part. VIII. Num. XXX. *Epiftolarum Theologicarum* p. 840. adeat, velim, ex qua in gratiam lectoris, refectis nonnullis, reliqua hic exfcribam:

ERUDITIONE ET PIETATE INSIGNI
VIRO, N. GERBELLIO, Jcto,
FIDELISSIMO SUO IN CHRISTO
AMICO.

S. in

S. in Ch. literæ tuæ ad me datæ, Gerbelli suavissime, vigilia Pentecostes, 1) redditæ mihi demum sunt ad Michaelis festum, & has ego do ad te, hodie omnium sanctorum die, 2) nescio ad te quando perventuras, ad aliam forte Pentecosten, aut ad Calendas Græcas. Vides causam silentii mei? fortunæ scilicet, hoc est, arcane DEI voluntati id tribues. Cæterum quod tam anxie & amice de rerum mearum statu perquiris, arbitror interim ex aliis Te cognovisse. Cesfi publico, amicis suadentibus obsequutus, tum invitus, tum incertus, an DEO gratum facerem. 3) Ego quidem arbitrabar, cervicem 4) esse objectandam publico furori. Sed illis aliud visum, quorum consilio adornati equites 5) simulatis insidiis 6) me ceperunt, in itinere, & in locum tutum, 7) quo nunc humanissime tractor, 8) posuerunt. Sed mille credas me Sathanibus objectum in hac otiosa solitudine. - - Sæpius ego cedo, sed sustentat me rursus dextera excelsi. Quo nomine & publicum de-
nuo

1) d. XXVI. Maji 1521. 2) d. 1. Novembr. 3) vel inde constare poterat, ante Lutherum certiore de toto hoc negotio esse a Friderico factum, quam captivus abduceretur. 4) Ita enim scripserat Gerbellius: *constans fama est, te occisum, etiam adacto in cervicem tuam gladio.* 5) Hans von Berleps & Burckhard Hund von Wensheim uff Altenstein cum servis nonnullis. 6) d. 4. Maji 1521. 7) in arcem Wartburgensem juxta Ifenacum. 8) vid. præter Seckendorffium Schlegelius in *vita Spalatini* p. 45. Pfefferkorn in *Thüringischen Merckwürdigkeiten* p. 349. seq.

nuo suspiro, sed nolo, nisi vocarit dominus. 9) Libellos meos ad te mittere, non est meum, scripti de hac re Spalantino, ut id curet. Exiit interim libellus adversus Catharinum de Anti-Christo. 10) - - Philippus jam sub formis habet methodum Theologicam: librum Philippo dignum. 11) - - Omnia mea scripta nunc sunt vernacula. Germanis meis natus sum, quibus & serviam. - - Literas tuas priores, quas Wormatiam ad me miseris, multum post in hac solitudine accepi. Mirum autem est, quam placuerit & uxor, & paranymphus, qui eam mihi donavit, & adornavit. Peperit autem mihi filios, quos superius recensui, tu judicabis, an proles sit matri similis. Fœcunda admodum est, & tumescit uterus ejus pleno sinu, paritura, si Christus volet,

- 9) Vi. plura de his tentationibus ap. MYCONIUM in *Histor. Reform.* p. 42. SECKENDORFIUM, JUNCKERUM, locis, librisque notissimis, inprimis in DN. D. ANTONII, Theologi Hallensis, egregia Dissert. de *Patmo Lutheri*. 10) De libris, quos hic recenset B. LUTHERUS, hoc tempore evulgatis Myconius l. c. p. 43. maxime DN. D. FRICKIUS, Theologus Ulmenensis, in *Indice Chronologico, Germanicæ SECKENDORFII* versionis subjuncto. 11) Intelligit *Hypotyposes Theologicas*, Vitemb. 1521. prima vice editas, ac sæpius postea recusas, a J. JONA mox Germanice conversas. Historiam libri optimi LEONH. HUTTERUS in L. C. p. 9. ac copiosius Venerab. Abbas, DN. HERM. HARDTIUS in *Histor. Reform. literaria* P. IV. p. 28. f. qui l. c. *Locos* hos MELANCHTHONIS communes recudi fecit.

volet, filium, qui virga ferrea franget Papislas sophi-
 stas - - de votis enim religiosorum, & sacerdotum. 12)
 Philippo, & mihi robusta est conspiratio, tollendis & eva-
 cuandis scilicet. - - Salutabis & alios, mihi a Te nomi-
 natos, Othonem Brunfelsium, Casp. Wingerum, & Lu-
 cam Bathodium, & omnes, qui tecum damnant religio-
 nes angelorum, 13) ut Apostolus ait. Et Tu vale feli-
 cissime, & pro me ora. Ex eremo mea 1521.

MART. LUTHER.

§. IV.

Quia etiam Cl. A. Versionem N. T. emendatam, quæ
 cum Præfationibus, nec non interpretatione V. Libr. Mo-
 sis, & Historicorum, Josuæ, Judicum, & Regum Viteb. 1529.
 prodiit, p. 16. f. valde laudat, & in *conjecturis* cum versio-
 ne vernacula, & Græco textu confert, operæ pretium erit,
 paucis monuisse: 1) dubitare doctos nonnullos viros, an ea
 LUTHERI sit. Ita disertè Theologi Saxon. Infer. in *der*
wiederholten Christlichen Gemeinen Confession, und Er-
klärung, libro An. 1571. contra Vittembergenses edito, quo-
 rum auctoritas apud SCHLVSSELBVRGIVM tantum va-
 luit, ut scriberet de *Sacrament.* p. 405: *Non Lutheri eam*
versionem esse, sed alterius. Debeo hæc testimonia dili-
 gentiæ

12) Vi. n. 10. laudatos, in primis MYCONIUM p. 43. 13) respicit
 ea verba, quibus Gerbelius usus fuerat: *Non credis, quam*
gratificentur diis suis adversæ partis assertores. Aliæ ad Ger-
 belium a MELANCHTHONE, & GESNERO scriptæ epistolæ
 in eadem *collectione* FECHTIANA P. VIII. exhibentur.

gentiæ M. KRAFFTII in *Prodromo Hist. Germ. Bibliorum Vers.* p. 20. Et si vero idem KRAFFTIVS hoc iudicium in vanæ suspitionis numero censeat haberi oportere, id tamen satis perspicuum est, ubique tersum, latinumquæ dicendi genus adhiberi, quod MELANCHTHONIS latinam prodatur, in præfationibus vero ea uti auctorem lenitate, & modestia, quæ PHILIPPI ingenio conveniat, unde semper iudicavi, MELANCHTHONIS præcipuas in hac versione conficienda fuisse partes, hunc pro sua, qua valebat, latine scribendi peritia, stilum curasse, LVTHERI monita, & consilia secutum esse, hujus etiam Præfationes in Vet. & N. T. libros nonnullos latine convertisse, LVTHERVUM in societatem operis venisse, hujus auctoritate totum negotium absolutum, cura vero recognitum, & emendatum, ut non præter rem liber is LVTHERO tribui possit. Quam sententiam GEORG. MYLIVS, Theologus Görlicensis, MELANCHTHONIS comes, & discipulus in sua, quam publici juris fecit, *Chronologia scriptorum Melanchthonis* confirmat, ubi, hanc versionem citra controversiam MELANCHTHONI deberi, contendit. Quæ cum ita sint, ratio patet, cur CHEMNITIVS, hujusque *γυναι* fratres nulli dubitarint, hujus auctoritatem interpretationis defugere, negarintque, ex eadem sententiam LVTHERI de præsentia CHRISTI, in cælos subiecti, aliisque diviniore doctrinæ capitibus, exquiri vel posse, vel debere. Saltem id inter omnes constat, non magnæ inter Lutheranos auctoritatis hunc librum fuisse, ideo nec recusa, nec valde aliis commendata fuit. Neque ego III.) *novam* eam versionem dixerim, quæ non nisi emendatio Vulgati, & Latini veteris est, instituta, & suscepta non infeliciter secundum

Græcos, & Hebraicos codices. IV.) Etfi rarus fit hic Codex, ut folent libri, LUTHERO æquales, rariores interdum esse, nolim tamen ita rarum prædicare, ut *quinque modo superent exempla*. Sextum adferuat amicus, cujus beneficio isto exemplari adhuc utor. Septimum latet in Bibliotheca 78 dēra, octavum, & adhuc plura, ubi delitefcant, novi. Sed nolo his diutius immorari.

§. V.

Quod ad ipsam Gerbellii editionem attinet, ea plenius, quam a DN. E. factum est, describenda nobis venit. Postquam salutari consilio ERASMUS Basl. in officina Frobeniana A. 1516. Græcum N. T. codicem typis exscribi, curaverat, Aldus Venetiis 1518. novam dederat editionem, eodemque anno ERASMUS in eadem officina Basileæ secunda vice accuratius, emendatiusque exemplar cum orbe christiano communicarat, Nic. Gerbellius, horum exemplis invitatus, partim ut sitim s. literarum studiosorum restingeret, partim ut Germanis suis notior fieret codex Græcus, minorique pretio vendibilis, studio in cives suos Hagenoæ ab ANSHELMO Badenfi An. 1521. N. T. Græce excudi fecit in forma quarta, vel *magna octava* (priorres omnes sunt forma ordinis maximi, quam *folio* vocant) quæ monenda duxi, ne quis putet, falli viros doctos, e. c. MILLIUM, ubi hic in *Proleg.* n. 1136. p. 114. scribit, prodidisse editionem Hagenoensem in 8vo. Priorres tres editiones laudant, & accurate recensent B. SAUBERTUS in *Prolegom.* ad *Var. Lect. S. Matthæi* p. 39. GERH. MASTRICHTIUS, doctus, & pius Jctus, ac reipubl. Bremenfis Syn-

sis Syndicus in *Proleg.* præmissis elegantissimæ editioni N. T. a WETTSTENIO Amstelodami 1711. editæ, p. 17. qui pro modestia sua nomen suum his literarum involucris prode-
 dere voluit: G. D. T. M. D. i. e. GERHARDUS de *Tra-*
jecto Mosæ, Doctor. MILLIUS in *Prolegom.* p. 112. seq.
 RICH. SIMON in *Hist. Crit.* N. T. C. XXI. f. primæ ve-
 ro Erasminicæ historiam HERM. von der HARD, quem ho-
 noris causa nomino, in *Hist. liter. reform.* P. I. p. 53-100.
 secundæ p. 101. seq. more suo, id est, doctissime enarravit.
 Le Longium lubens prætereo, quem, video, sua incautius,
 interdum sine certo iudicio, ac temere, transcribere. Ha-
 genoensem solus MILLIUS recenset, reliqui omittunt, hanc,
 ut puto, ob causam, quia Gerbelius superiores tantum ex-
 pressit, nec varias lectiones, aut singulare quid, & novum
 in opere suo attulit. Codd. MSC. non usus est, Basileenses,
 de quibus p. 15. forte vidit, ubi cum JO. OECOLAMPA-
 DIO Erasmo in prima editione adornanda usui fuit, quod
 ipse ERASMUS profitetur T. IX. Op. p. 801. Ceterum de
 instituto suo Gerbelius ipse, *nullam*, inquit, *dictiunculam*
vel minimam, secundum Frobenii, Aldique editionem
in sua desiderari, quam sensus necessitas postularet.
 Sunt tamen non pauca, nec levia, errata, quæ vel festinatio-
 nis vitio, vel oscitanter commisit, ut Gerbelianam Fro-
 benianis, & Aldina, corruptiorem, jure meritoque dicere
 possis. Nonnulla indicabimus, plura deprehendet, qui-
 cunque eas inter se editiones conferre voluerit. Quæ non
 eo a me mentis proposito dicuntur, ut honori Gerbelii de-
 traham, & diligentiam pii hominis elevem, aut veneran-
 dum hoc antiquitatis cimelium nullius pretii putem esse,

sed ut constet, recte aliquando judicasse JO. HENR. BOECLERUM in *Præf. N. T. Vix ulla in hunc diem editio, ab omni typorum mendo libera, publicata est, quicquid dissimulent, qui fateri nolunt.* Ut præterea lector moneatur, non variam lectionem esse, si forte ab editis reliquis abeat Hagenoensis, sed mendum typographicum, denique ut sciat, apud LUTHERUM plus valuisse auctoritatem Erasmi, quam Gerbelii, quia in locis, vitiose ab hoc exscriptis, cum Frobenianis consentit. Id, quod res est, vidit, ac his verbis exposuit JO. MILLIUS loc. cit. *Est expressa ad Erasmiānam secundam, translatis tamen ex Erasmiā priorē, hancque secuta Aldina, nescio quo pacto, vitis haud paucis, quæ in Erasmiā posteriorē emendata fuerant, admissisque insuper multis lectionibus adnotatis, pro quibus genuinas in editione secunda reposuerat Erasmus &c.* Quo applausu excepta fuerit, mihi latet, certe ad celebritatem superiorum non pervenit, nec pervenire jure potuit, cum illis nec auctoritate, nec fide comparanda. Et si vero falsa narret le Long *Bibl. sacr. p. 454. ed. Lips. Nov. Test. Gr. Lat. Erasmi Viteb. 4to. An. 1522. prodixisse, nam constat, dici oportere, tertiam Basileensem, ab Erasmo procuratam, eo anno lucem aspexisse, facile tamen ex cumulatis tot editionibus cupiditas intelligi potest, qua multorum ea ætate animi flagrabant, ut Græcos codices, ex tenebris in lucem, ad spectumque omnium productos, haberent, legerent, verarent.*

§. VI. Sed

§. VI.

Sed ut reliquorum etiam in Germania, Græce indoctorum, desiderijs satisfaceret LUTHERUS, omnibusque aditus ad divinissimos N. T. scriptores patefieret, & exploratum esset, doctrinam a semet propositam, & adhuc defensam, Apostolicam esse, christianam, scripturariam, consilium cepit, convertendi libros N. T. Germanice; qui labor b. Viro ita feliciter successit, ut versionem habeamus nitidam, elegantissimam, nativa pulchritudine commendabilem, & valde doctam, versionem tamen, quæ infra fontium dignitatem longe subsistat. Quæ ad historiam hujus versionis referri possunt, ea, ut veteres taceam, a KORTHOLTO, MAYERO, PESSELTO, KRAFFTIO, ZELTNERO, GRAPIO, aliisque, destinato consilio ita collecta sunt, ut post amplissimam messem ne spicilegium quidem reliquerint. Sed nos ea omnia nunc non magnopere curamus, sunt enim a præsentis loco aliena. Optarem vero, cl. E. exemplar editionis N. T. Germanicæ ad manus fuisse, quæ superstitè adhuc LUTHERO lucem viderit, notum enim est, nonnulla postea immutata, alia addita, quædam a viris doctis meliorum partium emendata esse. Quia etiam, qui iudex in hac causa sedebit, sententiam minus recte dicet, nisi in promptu habeat prædictas editiones Frobenianas, & Aldinam, vellem, ut conferre eas potuisset cum Lutheri versione, his vero se destitui, queritur cl. A. unde statim suspicio mihi subnata, vanas, & incertas fore *conjecturas*, id quod se ita habere, eventus docuit, ipsumque doctissimum conjectorem docere poterit facta a me dictorum, quæ excitavit, & illustravit, cum Erasmicis accurata collatio. Nondum vero causam perspicio, qua permo-

tus,

tus, voluerit ex collatione nonnullorum dictorum, in quibus versio Lutheri ad codicem Gerbelianum accedit, conjecturam suam ducere, ita enim simili ratiocinatione colligi poterat, B. Lutherum codice Cantabrigiensi, aut Licolnensi, aut alio quodam sive Britannico, sive Gallico usum, in conficienda interpretatione sua, quia in quam plurimis locis consensio est singularis, quam vero conjecturam inanem esse, omnes norunt, quia certum, codice Græco MSC. in hoc libro scribendo caruisse Lutherum, nec magnopere ejus desiderio commotum, editis contra contentum, & suo judicio usum fuisse, nec tamen omisisse, vulgatum interdum sequi, cujus nonnulli, iique emendatissimi, Codd. MSC. præsto ei fuisse videntur. Præterea cum apud me Curcellæi auctoritas non perinde multum, ac cl. A. valeat, quia in *lectionibus variis* accumulandis mala fide egit, quicquid contra videatur DN. D. PFAFFIO, Theologo Tübingensi, in Dissert. Crit. de *Var. lectionibus N.T.* (ut enim omittam, Curcellæum ipsum fateri in *Præf. se intermiscuisse nonnullas Stephani, aliorumque emendationes ex conjectura*, quod *sallidum consilium propagandi hæresin* recte vocat GEBH. TH. MEIERUS de *tribus initiationis* &c. §. 16. perversa sane interpunctione, & distinctione multa corrumpit loca, & sæpe in gratiam Neophotianorum, & suæ sectæ hominum falsas lectiones, exterminatis veris, substituit.) non fraudi, spero, mihi erit, si, omisa Curcellæi auctoritate, veritatem ratione, & lectionibus a MILLIO, & MASTRICHTIO, optima fide collectis, exquiram. In dijudicandis enim *Var. Lect.* hunc canonem Criticum sequi consuevi: *Steph. Curcellæi annotationes varian-*

variantium lectionum pro var. lect. non habenda, quia ille non notat codices, unde eas habeat, an ex MSC. an vero ex impressis exemplaribus. ap. MASTRICHTIVM loc. cit. p. 13.

§. VII.

Ut tandem ad ea exempla accedamus, quibus Auctor §. IX. fidem conjecturis facere voluit, quibusque LUTHERUS cum Gerbelio consentit, ea quidem omnia ita comparata esse, probabimus, ut major LUTHERI cum ERASMO, & Vulgato, quam Gerbelio, convenientia deprehendatur.

- 1) Dicitur 1. Jo. V, 7. deest in genuina LUTHERI versione, insertum postea vel a LEONH. HUTTERO, quæ MAYERIS sententia, vel alio Theologo, ut KRAFFTIO placet. Acerbissime propter hanc omissionem LUTHERO succenset *hircinus*, vel rectius: HIERON. EMSERUS in *Annotat. über Luthers Neu Test.* p. 143. qui tamen ERASMUM excusat, quem *in secunda editione v. 7. & 8. in integrum restituisse scribit.* Si *secundam Græcam* intelligit, vehementer fallitur EMSERUS, factum id demum est in edit. Illtia An. 1522. sed procul dubio EMSERUS, qui Græca nec intellexit, nec legit, *versionem latinam* ERASMI, Anno 1521. a FROBENIO seorsim editam, indicare voluit, cui jam versum 7 de *triplici testimonio Patris, Verbi, & Spir. S.* inferuerat ERASMUS. Fuerunt homines infruniti, qui LUTHERUM Arianiſimi ob hoc factum suspectum facerent, sed per summam

mam injuriam, mendacissime, ac impudentissime, ut ipse RICH. SIMONIVS, homo Pontificius, non obscure fatetur. Notum est, LVTHERVVM incidisse in codices FROBENIANOS, & ALDINVM, in quibus omnibus abest, ERASMVM vero, etsi tertiæ edit. inseruerit, in annotationibus tamen iniquiorem esse, & hoc nomine, forte non immerito, quibusdam suspectum videri. Sed quicquid adhuc de hoc dicto dici poterat, id dudum a JO. HENR. MAJO in *examine Hist. Crit. R. Sim.* c. XVIII. MASTRICHTIO l. c. p. 35. *not. crit.* plenissime vero a JO. MILLIO p. 579-586. aliisque dictum est, ad quos lectorem remitto.

2. Jo. XIX, 38. verba: ἡλθεν ἄν -- ἰησὺς desunt in FROBENIANA utraque, & Aldina. Quare ea omisit LUTHERUS. Mihi vero edita lectio vera, & germana videtur.
3. Apoc. XIX, 23. verba: καὶ Θῶς - σοὶ ἐστὶ, in LUTHERI versione desiderantur, quia in FROBENIANIS, prima, secunda, imo tertia, non occurrunt. Aldus similiter omisit, nec non Gerbelius.
4. Joan. VI, 11. Editi nostri legunt: Wie viel er wolste. expresi ad Græca verba: ὅσον ἠθελον, quæ in primis ERASMI edit. occurrunt. Reliqui Cod. forte rectius: ὅσον ἠθελον, wie viel sie wolten. Dignus est Beza, qui hic conferatur.
5. Apoc. XII, 10. in ἐπιτυχίῳ cœlitum justorum de triumpho, ab hostibus, & Satana reportato, verba: *Accusator fratrum nostrorum*, non leguntur in antiquis Germ. versionis exemplis, nec in edit. FROBENIANIS.

NIS. ERASMUS, cum priores instrueret editiones, codicibus nec multis, nec iis sane optimis, usus est, præstantiores secutus est XIMENIUS in opere Complutensi, selectiores, & plures postea nactus ERASMUS, in tertia, quarta, & quinta plurima menda sustulit, felicior reliquis fuit ROB. STEPHANVS, qui antiquissimos, & optimos Codd. inspexit, TH. BEZA, cui eadem felicitas obtigit, opportunitate hac non ita usus est, ac fieri oportebat. Ergo veniam meretur ERASMVS, si vitiosas nonnunquam lectiones admittit, & insigniter lapsus est. Quorsum pertinet

- 6) omisio v. 26, c. XI. Marci. *ἐν δευτέρῳ -- παρατήρημα τοῦ ἰωάν.* Nam exciderat hic versus incuria scribarum ex Codd. ab ERASMO visis. In melioribus legitur, & legi omnino debet. Quia vero LUTHERUS fidei E. multum, ut par erat, tribuit, ejus auctoritate vers. integrum omittendum censuit, salutari postea consilio in editionibus Germ. post An. 1662. restitutum publica auctoritate a Theologis Vitebergensibus, ut bene observatum DN. ECKHARDO. Idem Theologi nonnulla alia verba addiderunt, quæ non converterat L. quia in ERASMO non legebantur, alia emendarunt. Vid. D. ZELTNERVM de *novis Bibliorum versionibus Germ.*
- 7) Eorundem Theologorum prudenti pietati debemus versionem v. 36. Luc. XVII. nec a LUTHERO germanice conversi, nec ab ERASMO græce exscripti. Idem judicium esto de n. 8. 9. 10.
- 11) Apoc. XII. v. 11. legunt FROBENIANÆ omnes, non *ἐπ' αὐτῆς*, sed *ἐν αὐτῆς*, bey sich selbst, ut LUTHERVS reddidit.

- 12) v. 12. in fine: *καὶ μαρμαίρε* exulat a FROBENIANA, & Germanica antiqua versione.
- 13) Jo. VIII, 59. verba: *διελάτουν δια - - ἄνω*. Non extant in FROBENIANA secunda, (in prima leguntur) de sunt in Aldina, interprete Vulgato, & codd. optimis. Ex margine in textum irrepsisse videntur, cui interpretamenti loco ex Luc. IV, 30. addita fuerunt, quæ ERASMI conjectura est in *Annot.*
- 14) Jo. XXI, 1. post verba *πάλιν οἰσησῶς* multi codd. addunt: *τοῖς μαθηταῖς ἀνίστα*, alii insuper: *ἐγερθεὶς ἐν νεκρῶν*. Quæ verba ex v. 14. h. e. huc inserta. Editi recte: *τοῖς μαθηταῖς*, reliquis omisissis. Sed nec *τοῖς μαθηταῖς* ERASMUS, & Aldus retinent, quos imitatus LUTHERUS, simpliciter: *Darnach offenbahrete sich JESUS an dem Meer.*
- 15) Apoc. V, 9. Verbum *τὰ ἑσῶ* non occurrit in FROBENIANIS, & in Aldina pariter omittitur. Similiter LUTHERUS. Rectius tamen in editis retinetur, nec dubito, quin verissima hæc sit lectio. Eod. Cap. v. 11. LUTHERUS Vulgatum, & ed. sequitur: *Et numerus eorum millia millium*. Melius alii expresserunt: *Myriades myriadam, & millia millium*. Cui lectioni præstantissimi codd. favent, re ita postulante. Gloria enim CHRISTI iis hic verbis celebratur, quibus usi fuerant Moses Deut. XXXIII, 2. David Ps. LXVIII, 18. Daniel VII, 10. qui omnes de *myriadibus angelorum* loquuntur, pariter ut Paulus Hebr. XII, 22. ib. v. 12. Græcos: cod. *Vulgato* prætulit, *divinitatem* vitiose legenti. Sed recte LUTHERUS: *Reichthum*. v. 13. b. LV-

b LUTHERUS Græca fideliter expresit, sed interpunctionem neglexit auctoritate vulgati. Ita enim ed. & quidem recte: ἡκιστα λέγοντες. Τῶ καθήμενος - -
 Ich hörte sie sagen: Dem, der auf dem Stuhl sitzt v. v. vero 14. Græcum Vulgato ante posuit: ἰβὶ ἐπίου, sie fielen nieder. Hic: *Ceciderunt in facies suas.*

15) Apoc. XIV, 8. vox τῆ θυμῶ deest in Froben. & versione Germanica, non tamen deesse debebat, habet enim singularem emphasin, & genuina est. vid. VITRINGAM ad h. l. p. 657. ed. Amstel. REIZIUS & TRILLERUS, incongrue: Der Wein des Jorns, (und Grimms,) ihrer Hurerey. Cum Joannes loquatur de scortatione spirituali, qua sanguis *effervescat*, & ad libidinem *incendatur*. Solent enim superstitiosi homines perturbata esse mente, & cupiditate ardere, nocendi a superstitione alienis. Quæ imago hominis, medicata, *calidaque* potione, veluti *Philtro* (δίνω θυμῶ) inebriati, quam bene homini, superstitione corrupto, conveniat, facile intelligitur.

16) Quia cl. A. exemplar Gerbelianum in Apocalypseos ultimis capitibus mutilum est, ut scribit p. 21. ex Cap. XIX. & XX. dissensionum locos, inter editos reliquos & Erasmos cod. ac Gerbelianum, qui reperiuntur, brevibus persequar. v. i. c. XIX. καὶ post Vulgatum o-mittit L. μεγάλην post ERASMUM idem non legit, pro ὄχλῳ πολλῷ legisse videtur L. ὄχλων πολλῶν, quam lectionem Vulgatæ faventem Pet. Faxardus, Marchio *Velesius* in Codd. Gr. invenit ap. Lud. de la Cerda in *Adversar. sacr.* c. XCl. v. 2. deserto Vulgato,

ὁς pro ὁπ, *qui* loco *quod* legente, cum Græcis conspi-
 rat L. v. 3. vox αὐτῆς post καπνός deest in ERASMI-
 CIS, & LUTHERI versione. v. 5. ἐξήλθε λέγασα, LU-
 THERUS simpliciter: *Ging von dem Stuhl*, nam
 ἡ λέγασα non extat in FROBENIANIS, nec Aldina.
 v. 6. primum ὁς omisit ERASMVS, nec non LV-
 THERVS, qui in sequentibus accurate: *als eine*
Stimme. vocem κῆρ non reddidit L. quia omis-
 sa fuerat in *Froben*. Quam providus vero, & circum-
 spectus fuerit interpret noster, in interpretatione ERAS-
 MICI codicis, ex v. 7. colligi potest, ubi vitiose hic
 omittit pronomen αὐτῆς post ἡ γυν, sapienter autem
 cum Vulgato adseruavit L. v. 9. ita exhibent *Frobe-*
riana: γαψον. μακάριος ὁ εἰς δεῖπνον τῆς ἀγνῆς κεκλημένοι.
 Pariter LUTHERUS: *selig, die zum Abendmahl des*
Lammes, neglecto *artic. ἡ*, & nomine: γάμ, u-
 trumque rectissime legunt editi cod. v. 11. καλεσμεν
 omittitur in *Basileens.* & *Ald.* sed Vulgatus: *voca-*
batur. Huic convenienter LUTHERUS: *hieß*. v. 18.
 τῶν καθεμένων ἐπ' αὐτῶ. Ita *Basileens.* videtur mendum
 typographicum pro αὐτῶ. Ita verbum interpretatus
 est L. *die drauff sitzen*. v. 20. notabilis dissensio occur-
 rit. ERASMVS enim habet βληθησονται, sed LV-
 THERUS: *sie wurden geworfen*. ἐβληθησαν. Vulg.
missi sunt, quæ lectio sola germana. c. XX. v. 4. πῆ-
 πλετισμένων pro πεπελ-ῶων legunt *Basil.* errato typo-
 graphi. L. recte: *der Enthaupteten*. v. 7. ita expri-
 munt *Froben*. καὶ ἔτε ἐπελεθησαν ἡ χιλία ἐπι. Sensus fe-
 re idem cum editis reliquis, quem bene assecutus est
 L. Et si

L. Et si articulo non ubique par emphasis inesse soleat, unde b. LUTHERUS ejus sæpius nullam omnino rationem habuit, ideo & nos prætereunda nobis esse putavimus id genus loca, in c. XIX. obvia, non possumus tamen, quin ex v. 8. notemus, omissum artic. emphaticum τὸν ante vocem *Magog* in *Froben.* & similiter neglectum a LUTHERO, qui verba ERASMI τὸν τῶν καὶ Μάγωγ transtulit: *den Gog und Magog.* v. 12. Vulgatum, legentem: in conspectu throni, postposuit Græco FROBENII, habenti: ἐνώπιον τῆς θρόνου. *Vor GOTT.* ib. bis ERASMICÆ habent: ἡνείκα ἔρχονται, secus atque in ed. legitur. Sensu fere eodem. Sed redeundum nobis est ad propositum.

19) Apoc. XXI, v. 26. notat Cl. E. καὶ ἵστασιν -- εἰς αὐτὴν a LUTHERO non esse conversum, sed, multis post annis demum a Theologis Vitebergensibus editioni Lüneburgensi insertum. *Man wird -- sie bringen.* Recte omnino. Noto adhuc, integrum hoc comma in edit. Frobenianis pariter ac Aldina desiderari, quas ante manus habuit LUTHERUS. Quæ dum scribo, lectoris intererit, paucis monuisse, v. 24. hujus c. LUTHERUM pariter sequi ERASMUM, & ALDUM, qui vocem τῶν βασιλέων omittunt, hinc ille: *Die Könige werden ihre Herrlichkeit (δόξαν) in dieselbe bringen.* DIETENBERGERUS, & PISCATOR. *Ihre Herrlichkeit und Ehre.* TRILLER & REIZIUS. *Die Herrlichkeit und ihre Ehre.*

20) Matth. XIX, 24. ERASMICÆ copulam καὶ retinent. Unde LVTH. *Und weiter.* == In mentem hic venit, meminisse incuriæ Gerbelii, ubi interdum τὸ καὶ præter me-

ter meritum vel omisit, vel extrusit. Ita Luc. IX, v. 2. αἰτίαι λεν αὐτῶς sine copula Gerb. Sed LVTHERVS, præeunte ERASMO: Und sandte sic aus. Rom. XI, 3. ante τῆ θουσιασηρια non legitur καὶ in cod. Gerbel. quod sensus postulabat, ERASMVS expressit, & LVTHERVS convertit. Forte ex his quoque indiciis falsitas nuperæ conjecturæ apparebit.

21) Matth. XXVII, 64. L. vocem νεκτός omisit, non solum auctoritate Vulgati, sed Erasmi etiam, & Aldi, adductus.

22) Matth. XVI, 11. pro προσέχειν Basileensis I) & ALDVS habent: πρόσχετε. Pariter LVTHERVS: hütet euch. Ita etiam Vulgatus. Ille etiam vim λέξεως intellexit, ac ellipsin docte supplevit: wenn ich sage.

23) Act. VIII, 37. notabilis extat locus. Notum est, integrum versum: εἶπε δὲ φιλιππος -- χριστόν, in multis, vetustissimisque codd. deesse, in editis vero omnibus extare, ipsius ERASMI, etsi hic in *annot.* testetur, in uno, quo usus fuerit, pariter desiderari cod. unde GROTIUS eo audaciæ processit, ut affirmaret, esse hoc comma in supplementum historiæ primum a studioso literarum sacrarum ad marginem libri notatum, ac mox a librariis in contextum assumptum. Quam GROTII *κειρίον* sine censura dimittit Polus, MILLIUS vero probat. Perperam omnino. Nam γνησότης istius commatis confirmant 1) auctoritas patrum antiquissimorum, Irenæi L. III. c. 12. CYPRIANI *Testimoniorum ad Quirin.* L. III. p. 77. ed. Brem. ubi ita: in *Actibus Apostolorum*: *Ecce aqua, quid est, quod me impedit*

dit baptizari? tum dixit Philippus, si credis ex toto corde, licet. 2) Interpretum optimorum: Syri, & Latini. Dubito, an vere scribat Cl. E. in Syriaca versione hic vers. deest. Non deest in Syro TREMELLII, GUTTBIERII, & SCHAFFI, quorum exemplaria inspexi. An desit in WIDMANSTADII, & TROSTII edit: nescio, sane vix credibile id videtur. CURCELLÆI fides sæpius vacillat. 3) Codd. probatissimi alii, quos laudat MASTRICHTIUS l. c. p. 22 qui doct: Centena MSC. isti (GROTII) conjecturæ postponere, sana crisis vix permittit. 4) Sermonis nexus, quem pulcherrime monstrat CALOVIUS in B. J. ad h. l.

24) Act. X, 21. verba: ἕως ἀπὸς -- αὐτοῖς omittunt non solum Codd. multi, sed interpretes etiam Syrus, & Latinus. MILLIUS non dubitat, ea addita esse ex v. 17. h. c. vel XI, v. II. claritatis gratia. Sed mecum dubitant omnes, qui rei veritate, & argumentis certissimis adducuntur, ut statuant: *Græcum N. T. contextum nec corruptum esse, nec interpolatum, nec glossematibus hominum scatere.* Ἀυθεντικῶν horum verborum, 1) præstantissimi Codd. a XIMENIO in Complutensi Op. ERASMO, ALDO, COLINÆO, STEPHANO, BEZA, visi, & expressi probant. 2) Ipsi Codd. qui omittunt, inter se pugnant, alii habent ἀπεσαλμένους πρὸς αὐτὸν, alii contra: ἀπεσαλμένους ἀπὸ τῆς Κορινθίου. Quæ dissensio 3) probat, peccatum hic esse a librariis incuria, & scribis socordia, qui ubi semel v. 17. scripserant; ἀπεσαλμένοι δὲ τῆς Κορινθίου, putarunt, v. 21.

D

super-

superfluum esse, & minus necessarium, eadem verba repetere. Qua ex re 4) quam pro sua suspicione rationem attulit MILLIUS, Theologus de sacris literis optime promeritus, eadem nos ad refellendam conjecturam, sine dubio audacem, & temerariam, commode utimur. Accedit 4) D. LUCÆ stilus, cui ejusmodi repetitiones admodum familiares sunt, cujusque sermo multo efficacior est, si ita scripsit, ut editi legunt, quam si ea verba deleantur. Ceterum in latina versione, quam A. laudat p. 23. Vulgati retinetur scriptura, ex quo sententia mea, quam supra prædixi, confirmatur. Quod pariter ex versione v. 23. patet.

- 25) Act. XXVIII, 29. Et si hoc comma in Codd. nonnullis exiguæ auctoritatis omittatur, retinuit tamen ERASMUS, habent editi omnes Expressit etiam LUTHERUS.
- 26) Verba, Epistolæ ad Hebræos subjecta, non esse divinæ auctoritatis, sed ἄπογραφαὶ & ὑπογραφαὶ ab hominibus, sæpius contra fidem historicam, adjectas, notum est. Unde parco hic patientiæ lectoris, meoque otio, & TH. BEZAM ad h. l. ac FED. SPANHEMIUM de auctore epist. ad Hebr. P. II, c. 3. commendo.
- 27) 1. Jo. V, 21. ἰεσὺς, sine adjecto: μὲν. Legit ERASMUS, nec aliter convertere potuit LUTHERUS, quam fecit: *Kindlein*, quia STEPHANUS primus voculam μὲν inter V. L. posuit, quam nec Vulgatus habet.
- 28) 2. Joan. v. 3. *Frobenianæ* legunt: καὶ ὁ ἡμῶν, alii editi: μὲν ὁ ἡμῶν. Priorem lectionem præfero, & ut præferam, facit contextus v. 2. cum 3. bene ergo LUTHERUS mit uns.
30. Matth. XXII, 13. verba: ἀραγε αὐτῶν, a LUTHERO præterita,

terita, non exstant in *Frobenianis*, & *Aldina*. Vulgatus etiam omisit, nec occurrunt in latina versione, quæ LUTHERI esse dicitur.

- 31) Jo. III, 1. deest quidem in *Ald.* & *Frob.* pronomen αὐτοῦ, unde LUTHERUS. Mit Nahmen NICOD. nescio tamen, quid TRILLERIUM permoverit, ut diceret in vernacula: Dem der Nahme war. Quis ita loquitur? Sed dum verbum verbo reddere voluit, boni interpretis partes non explevit, & opere ipso docuit, quam imperitus sit utriusque linguæ, qui enim idiotifimos sermonis non intelligit, nec exprimit, is male munere interpretis defungitur.
- 32) Jo. XIV, 1. majoris momenti est præscriptio sermonis, quo Servator discipulos docuit. Deest in editis. ALDUS vero, & ERASMUS constanter habent: ἡγὼ εἶπα τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Eadem verba in Cod. MSC Latino Sec. XII. quo usus sum, inveni. Neque tamen puto, genuina ea esse. Ad defendendum LUTHERUM valet auctoritas Er. & Aldi.
- 33) Act. I. 24. LUTHERUS eodem ordine verba convertit: Zeige an den Dienst, quo exhibent *Froben.* *Aldus*, *Gerbelius*, *Complut.* Stephano merito succenseo, qui primus, ni fallor, ea male transposuit, male distinxit. Hinc non modo inutilis est innovatio TRILLERI & REITZII, sed etiam melioribus Codd. contraria.
- 34) Act. II, 30. iudicis religionem adjuvare poterit, ubi sententia in hac causa dicenda est. LUTHERUS ita: Daß ihm GOTT verheissen hatte mit einem Eyde, daß die Frucht seiner Lenden solte auf seinen Stuhl sitzen.

figen. ERASMUS in prima editione ita: ὁμοσεν αὐτῷ
 ὁ Θεός, ὡς καρπὸς τῆς ὄσφου αὐτῷ καὶ τῶν ἰσχυρῶν αὐτῷ.
 Similiter ALDUS, ne verbulo immutato. ERASMI-
 CÆ vero reliquæ, post ὁμοσεν addunt: τὸ καὶ σάρκα
 ἀνασῆσαι τὸν Χριστόν. Ex his manifesto liquet, LUTHE-
 RUM non ERASMUM in *curis secundis*, non Ger-
 belium, illius imitatore, sed ALDUM, & ERASMI-
 CAM primam secutum esse, non aliam credo ob cau-
 sam, quam quia *Vulgatus* consensus. Desinant pro-
 inde LUTHERI hostes, criminatione malæ fidei ul-
 cisci fidissimum interpretem, si quod enim hic com-
 missum est crimen, quod nullum est, id totum VUL-
 GATO, ERASMO, ALDO, probatissimis Codici-
 bus, debet assignari.

35) ἵνα γὰρ Act. XI, 23. legunt ERASMUS, ALDUS, La-
 tinus *Vulg.* pariter ita in suo exemplari legit, reddidit
 enim: *eduxit.*

36) Apoc. XVII, 3. In vulgatis Bibliorum *German.* exem-
 plaribus nunc legimus: *Hatte sieben Häupter und*
zehen Köpffe, sed a LUTHERO ipso recognita, &
evulgata edit. tantum habent: *hatte zehen Köpffe.* In-
 curia enim librorum factum erat, ut verba: κεφα-
 λὰς ἑπτὰ καὶ ἑξ *Aldina*, *Frobenianisque* exciderent.

*Facit
 Lünab.*

§. VIII.

Plura loca noluit cl. A. exquirere, ratus, *hæc satis pos-
 se fidei facere, hanc Gerbelii editionem secutum esse b.
 Lutherum.* Ista vero ita selegit, quia in CURCELLÆI
edit. & Præf. Lünab. edit. Bibl. hæc veluti extantiora exem-
 pla vel

pla vel *vāriarum lectionum*, vel emendatæ ab aliis versio-
 nis LUTHERI allegata vidit. Operæ pretium facturus
 est, qui integrum conferet codicem editum cum Aldina, &
 Frobenianis, poterit tamen superfedere labore, Gerbelia-
 nam cum superioribus componendi, ob rationes prædictas.
 Quoniam vero ad hunc locum perventum est, juvat, pro-
 ducere & examinare plura adhuc dicta, in quibus megalan-
 dri versio a codicibus nostris abit, non quidem eo consilio,
 ut constare possit lectoribus, quo forte codice in interpre-
 tatione sua usus fuerit LUTHERUS, id enim nemini, spe-
 ro, dubium & obscurum ex dictis esse poterit, sed ut inju-
 riæ, ab EMSERO, aliisque, LUTHERO illatæ, propellan-
 tur, veraque omissionum, & variationum origo innotescat,
 quam minus dextre indicasse videtur JO. SAUBERTUS,
 Theologus eximius, ubi in *Præf. ad Var. Lect. Evang.
 S. Matthæi* p. 38. f. scribit: *Quia L. etiam strepitibus ad-
 versariorum, propter omissa quædam verba excitatis,
 non fuit motus, ut illa in versione sua restitueret, ma-
 gna suspitione adducor, ut credam, nixum fuisse b. Vi-
 rum uno, pluribusve præstantioribus codicibus, quorum
 textus ductu pariter talia insuper habuerit, quæque
 adeo variæ etiamnum in MSC. deliteant.* Codices enim
 græcos non versavit LUTHERUS, latinos habere potuit,
 quibus cum iudicio usus est. Dabimus itaque recensum
 locorum, vel ab EMSERO objectorum, vel a SAUBER-
 TO l. c. aliisque notatorum.

- 1) Apoc. I. v. 16. *ὅς ἦλεθ' φάνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.* Ita edi-
 ti omnes, imprimis *Frob. & Ald.* LUTHERUS:
 leuchtete wie die helle Sonne. SAUBERTUS putat,

omitti hic verba ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς. Sed male, nam perspicue, & eleganter, conversa sunt voce: *belle* quæ clarius rem exprimit, quam si vertas: *Die Sonne in ihrer Krafft.* (i. e. am hellen Mittage.)

2) Apoc. XVI, 5 editi: ἀγγελος ἦ ἰδέσθων. LUTHERUS nude: *Der Engel.* Nam abest vox *aquarum* ab Ald. & Froben.

3) Ap. XVII, 3. οἱ ἑμποδοὶ τοῦ κυρίου. Sed LUTHERUS: *Ihre Rauff-Leute.* Legerat enim in editis Ald. & Froben. αὐτῶν.

4) Multa præterea sunt in Apocal. loca, in quibus textum corrupisse LUTHERUM, impudentissime criminatus est EMSERUS, quem hominem, rerum Theologicarum imperitum, ignarum Græci sermonis, & bonarum artium rudem, doctè refutavit SAUBERTUS l. c. p. 31-35.

5) 2. Petr. I, 10. nugatur EMSERUS, LUTHERUM studio præteriisse verba: *per bona opera.* S. Peter, inquit, druckt klar aus, womit man den Beruff gewiß machen könne, nemlich durch gute Werke. Welches der Luther in der Feder gelassen ic. Lorinus pari impudentia: *Lutherus illud: per bona opera, expunxit.* Prudentior utroque Estius: *forte Petrus hæc verba non addidit.* Editi Græci Codd. omnes verba τῶν καλῶν ἔργων non habent, Vulgatus legit, ex quo in pauca MSC. irrepsertunt. Contra centena MSC. ERASMI, ALDI, XIMENII, STEPHANI, COLINÆI, BRYLINGERI, &c. qui omnes ea omiserunt, fidem sartam,

tam, rectam conservant, ac simul LUTHERUM ab omni corruptionis suspitione absolvunt, cujus doctrinæ, tantum abest, ut ista vocabula noceant, aut Pontificiorum errori profint, ut ex iisdem veritatem confirmet MELANCHTHON in *Apol. A. C.* p. 222. siquidem omnino studium bonorum operum per *καλοῦν* a PETRO pariter ac LUTHERO subintelligitur, isque sensus sponte ex verbis fluit, etiam sine *scholio* isto: *per bona opera.*

6) 2. Pet. II, 13. LUTHERUS: *sie prangen mit euren Almosen.* Sed editi: *luxuriantes ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν.* b. SEB. SCHMIDIUS vertit: *Saginati in fraudibus suis.* Piscator obscure: *treiben Wollust mit ihren Betrug.* TRILLERUS: *Die zärtlich leben bey ihren Betrügereyen.* Res ita se habet. ERASMUS ex conjectura ἀγάπαις substitui, legique volebat pro ἀπάταις. Neque tamen mera, & ab omni antiquitatis suffragio deserta, conjectura fuit, sed præiverunt partim Vulgatus, partim Patres nonnulli Græci. vid. MILLIUM. Imo in Codd. magnæ auctoritatis *lectio* ERASMI reperitur, quæ pariter ex *Jud.* v. 12. probatur: *σπλαγδαὶ ἐν ταῖς ἀγάπαις.* Hæc satis sunt ad defensionem LUTHERI, nolim enim cum SAUBERTO p. 36. *colligere*, visum LUTHERO codicem quendam ALEXANDRINO conformem in illa voce, eumque hujus lectionem probasse, atque ita expressisse.

7) Minoris momenti sunt ea, quæ hic sequuntur, Luc. II, 33. editi: *ἰωσήφου ἢ μητρὸς.* L. post ERASMUM & ALDUM: *sein Vater und Mutter.* ib. v. 43. *καὶ ἐν ἔργῳ ἰωσήφ,*

Ἰωσήφ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Ita VULGATUS textus. Sed LUTHERUS: seine Eltern wußtens nicht. Legerat enim ita in Aldo, & Erasmo. Jo. XXI, 15. 16. 17. editi legunt: SIMON Ἰωάννα, sed LUTHERUS: Simon Johanna, ut Aldus, & Erasmus, nec non Vulg. Luc. XVII, v. 36. deest apud LUTHERUM. In nostris ab alia demum manu additus: Zweyen werden auf dem Felde seyn werden. Nec hoc comma de *reperitis in agro* agnoscit Frobeniana, MSC. suffulta. ex Matthæo adjectum putat GROTIUS. Rom. XVI, 3. *πισταν*, pro *πισκιδαν* legunt ALD. & FROBEN. ita pariter LUTHERUS. Et si qua sunt id genus alia, quæ pro instituti, & brevitatis ratione prætereo.

8) 2 Cor. X, 7. LUTHERUS: Der dencke solches wiederum bey ihm. Ita enim Græci cod. omnes: ἀφ' ἰαυῆ. Sed Gerbelius vitiose. *πάλιν ἰαυῆ*, omisso ἀφ'.

9) Rom. XII, 11. WETTSTENIANA *Amstel.* habet: ἢ κυρίως δαλέετε. Ita *Vulg.* Syrus, edit. Compl. FROBENIANA. I. Sed LUTHERUS: schicket euch in die Zeit. FROBENIANAM II. secutus, in qua, nec non reliquis 3. 4. 5. constanter: ἢ καιρῶ. Dignus, qui legatur, ERASMUS in *annotat.* ad GLASSIUM *Philol.* S. p. m. 244. illud: *tempori* probant HIERONYMUS & AMBROSIUS, utriusque libros, diligenter legendo, contriverat LUTHERUS. Varia L. ex compendiosa scriptione: κ₂, nata, quæ dupliciter legi potest: *κυρίως* & *καιρῶ*. vid. Gal VI, 10. Eph. V, 16.

10) Act. XIII, 24. LUTHERUS: dem Volcke Israël predigte. *Aldus & Froben.* ἢ Ἰσραήλ. Sed reliqui editi: Παντὶ ἢ λαῶ Ἰσραήλ. §. IX.

§. IX.

Reliqua, quæ in promptu sunt, exempla omitto. Liber enim scribendus esset, si vel integer codex conferendus, vel vindiciæ versionis vernaculæ suscipiendæ forent. Redeo potius ad cl. Conjectorem, qui §. X. p. 26. f. novo argumento conjecturis suis fidem facere, laborat, sed, si quid video, valde infirmo, unde locum hunc pluribus persequi nolo, ne fines angusti operis frustra extendisse, & honori doctissimi Viri detraxisse videar, idque eo securius facio, quia hæc causa ab opinionibus, a conjecturis, ad testes, & certa argumenta tota traducta est. Quis quæso credat, LUTHERUM Græco N. T. exemplari destitutum ante comitia Wormatiensia? qui ERASMI editionem, a vulgo Theologorum pro capite Medusæ, & pomo quodam Eridos habitam, a literatis vero, & bonæ mentis viris, Lutherique studiosis, avidissime exceptam, studiose versavit, sustulerat profecto ERASMUS signum, bene sperandi de re publ. & emendatione corruptelarum. Cum etiam Saxo magnis sumptibus per Spalatinum optimos codices Venetiis Vitebergam curaret deferendos, ap. HORTLEDERUM, & SCHLEGELIUM in *vita Spalat.* quis credat, ALDI editionem D. MARTINO incognitam fuisse. Constat, LUTHERUM in Patmo non vixisse sine libris. Non credibile, formam mediam ei tractabiliorem visam, quam formam ordinis maximi, viro, gravissimas molestias lato animo superanti. Nec potuit exemplo Gerbellii primum invitari, ut novam versionem N. T. conficeret, qui jam ante, quam in arcem Wartburgensem abduceretur, animum ad scribendum eam versionem appulerat, quæ consilia tandem in ea solitudine, DEO feliciter juvante, bene perfecit, ita tamen,

E

ut deo

ut δευτέρας φρονίδας accederent, allectis postea in societatem Græce doctissimis viris, qui ad fidem editorum Codd. Froben. & Ald. non omiſſa Vulgati auctoritate, omnia recognoscerent, corrigerent, emendarent. Si, conjecturis indulgere, placet, ex epistolis mutuis GERBELII & LUTHERI eas ducamus, fas erit. Ibi vero nec Gerbelius de sua editione LUTHERUM admonuit, nec LUTHERUS scripsit, se ex *Hagenoenſi* edit. proficere, aut, exemplo Gerbelii excitatum, novam moliri versionem, nec tale quicquam, quod pro suo candore fecisset, si Cl. E. conjecturæ locum haberent.

§. X.

Accedo itaque ad ea loca examinanda, quorum recensum p. 30. f. dedit, quibusque LUTHERI versio a contextu Gerbelii recedit.

1. Matth. I, 18. LUTHERUS: Die Geburt Christi. Sed Gerbelius. τὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις. De permutatione vocum γένεσις & γέννησις, quæ idem significant, nihil monet A. sed de omissione nominis Ἰησοῦ sollicitus esse videtur. Illud vero omisit L. auctoritate ERASMI, & VULGATI, forte etiam eo argumento permotus, quo non ita multo post Matthæi ætatem in refellendis hæreticis usus est S. IRENÆUS L. III, c. 18. his verbis: *Poterat dicere Matthæus: Jesu vero generatio sic erat. Sed prævidens Spir. S. depravatores, & præmuniens contra fraudulentias eorum per Matthæum ait: CHRISTI autem generatio sic erat.*
2. Matth. III, 12. editi omnes διποθήναι habent sine pronomine αὐτοῦ. LUTHERUS vero: seine Scheure. Sentu hanc

hanc vocem postulante. Media noster interpres via incessit inter *ἄφ' ὧρασι* & *μετὰ ὧρασι*, recte judicante b. FRANZIO, quo animo cum esset, rei ipsi conveniter ita locutus est. Similiter Syrus, & alii interpretes. vid. SAUBERTUM l. c. ad h. l. & MILLIUM.

3. Matth. IV, 23, nomen *πάντας* ante *ἰδερῶντων* servant multi, probatissimique Codices ap. SAUBERTUM, MASTRICHTIUM, & MILLIUM, ll. c. c. omittunt tamen multi, editi omnes, cum versionibus, quas vidi. LUTHERUS: *Er machte sie Alle gesund*. Quia *μὲν τὰ θεράσας* leges prudenter susque deque habens, perspicuitati consulere, & sensum exprimere voluit. Poterat scilicet pronomen: *ἀντὶς* ad solos *ἰσθαλυπιδας*, veluti proxime commemoratos, referri, quod tamen ad reliquos etiam, *τὸς δαιμονιζομένους* &c. pertinet. Quod ne fieret, veluti per *ἰσπεξέγνησι*, addit vocem: *Alle, omnes* eos ægros, qui in hoc v. memorantur.
4. Matth. V, 46. legit latinus interpres: *habebitis*, secus atq; in editis ERASMI, & aliis *ἔχθη*. Latinum imitatur hic, ut sapius alibi, LUTHERUS. Imo res ipsa loquitur, more Græcorum *ἔχθη* poni in *futuri* potestate.
5. Matth. VI, 4. Gerbelius male, & ex negligentia vocem *σοὶ* omisit, quam LUTHERUS cum ERASMO, & editis recte retinuit.
6. Quem Græci nominant *Beelzebul*, eum CYPRIANUS, & AUGUSTINUS, Lat. Codd. VULGATI, cum impressis *Lat.* constanter Beelzebub, quos imitatus sapienter est LUTHERUS.

7. Matth. XI, 16. ἐν ἀγοαῖς. Multi Codd. ἐν ἀγοαῖς. Diver-
 sitas ex Luc. VII, 32. orta videtur. Sensus utrobique
 idem. *Lat. foro.* Quem eo lubentius expresit LU-
 THERUS, quo iste loquendi modus convenientior
 erat Germanis.
9. Matth. XV, 22. ERASMUS: ἐκραζεν αὐτῷ, λέγων,
 quem non deserit LUTHERUS, sed nervose, & per-
 spicua ita convertit: sic schrey Jhm nach. κράζειν τι
 est zu einem schreyen, & ubi contextus requirit: einent
 nachschreyen. Vox Germanorum schreyen non signi-
 ficat, inconditum tollere clamorem, qui intelligi ne-
 queat, sed articulatum, & distincte dicere, Græci, queis
 tamen *musæ dedit ore rotundo* loqui, elegantius, &
 clarius: ἐκράζε λέγου. Quæ cum ita sint, vitiosum
 commiserunt pleonasmum REIZIUS & TRILLE-
 RUS, vertentes: hat sie geschreyen, sagend. Otiosum
 etiam est illud: ὁπίσ, & minus necessarium, dicere,
 LUTHERUM a Græco recedere.
10. Matth. XV, 25. qui editi Cod. προσηύησεν legant, præ-
 ter Gerbelium, ex incuria mendum typographi non
 emendantem, nescio, neque vidi quemquam, qui ita
 cum Gerbelio legat. ERASMUS, & ALDUS ha-
 bent: προσεύησεν, sic fiel vor ihm nieder. Aor. enim
 I. sæpe tempus. ut vocant, *imperfectum* notare, LU-
 THERO non latuit.
11. Matth. XVI, 13. τίνα με λέγουσιν: Ita legit ERASMUS,
 & lectionem hanc contra *Vulgatum* defendit, atque
 ex vetustissimis Codd. Lat. confirmat, sed SIXTUS
 V. in *Correct. Rom.* ad h. l. *Non est addendum pro-*
nomen

fehlt!

nomen Me, tametsi Græce legatur. Satis pro imperio. LUTHERUS noster vel studio in Vulgatum, vel pro recondita, qua valebat, utriusque linguæ scientia, superfluis omisissis, sensum recte ita affecutus est. *Wer sagen die Leute, daß des Menschen Sohn sey.*

13. Matth. XXI, 7. ERASMUS: Ἐκάθισαν ἐπάνω αὐτοῦ (ὄν) Vulgatus habet: *desuper.* Pariter LUTHERUS: *sakten ihn drauff.* Gerbelius negligenter: *ἐκάθισεν.* Quamvis lectio ἐπάνω αὐτῶν vera, & genuina, a qua si qui Codd. & interpretes recesserunt, factum id est, auctore Luca Brugensi, *ad evitandam difficultatem, quæ ex recepta lectione emergere videtur.* Perperam hic ὀνειμαχίαν, & ἀνευρολογίαν fingit JO. CLERICUS *Art. Crit.* p. 242. *ed. Lips.* Non enim id dicit Matthæus, CHRISTUM utrique animali infedis, sed super utrumque (ἐπάνω αὐτῶν) vestes constravisse discipulos, ut CHRISTUS eligere posset, quod vellet, factaque à CHRISTO *pulli* (Marc. XI, 7. Luc. XIX, 35. Jo. XII, 14.) electione, imposuisse discipulos Servatorem ἐπάνω αὐτῶν, *supra vestimenta.* Quæ interpretatio criticas CASAVBONI, BEZÆ, SCVLTI, LVD. de DIEV ap. Polum in *Synopsi* emendationes facile refellit, ἀδελφικῶν textus vindicat, ac LUTHERI versioni non adversatur, qui, ut dixi, ERASMVM, & VULGAT. imitatus est.

14. Matth. XXVI, 36. editi omnes τοῖς μαθηταῖς habent sine αὐτῶν. LUTHERVS Vulgati interpretis vestigia pre-

mit, sensu ita postulante. Pariter Syrus, & Münsteri
Versio *Ebraica*.

15. Matth. XXVI, 70. *αὐτῶν πάντων* habet editio *prima*
ERASMI. In *secunda* abest *αὐτῶν*, quam hic sine ju-
dicio certo exprimit Gerbelius. Nam restitui debet
in editis vox: *αὐτῶν*, quam sensus postulat, probatissimi
Codd. legunt, Syrusque habet. Rectissime ergo LV-
THERVS: für Ihnen allen.
16. LUTHERVM iudicio suo plus tribuisse, & rei veri-
tati, quam auctoritati ALDI, & ERASMI, ex Luc. III,
v. 26. patet, ubi illi exhibent ἰωσήφ, sed LUTHERUS
rectissime: Joseph.
17. 18. exigui sunt momenti, & ad rem parum faciunt.
19. *Philemon*. v. 7. maluit b. LUTHERUS deserere E-
RASMUM, quam interpretem latinum. *Χαράς* enim
prætulit voci *χαῖν*, quam ALDUS, & editi plerique
habent, secus ac Cl. ECKHARDO videtur, vertitque,
Wir haben grosse Freude. Quamvis *χαῖν* etiam
gaudium notet. HESYCHIUS: *χαῖν*, δῶρεα, χαρὰ.
Χαῖν significat *donum, gaudium*. Et THEOPHY-
LACTUS ad h. l. *χαῖν*, τῆλεσι, *χαράς*. Idem hic
Paulus dicit, quod aliis verbis 2. Cor. VII, 4. 13. 1. Th.
III, 7. idque recte percepit LUTHERUS.
20. Tandem recensum omnia finit loco Act. XIII, 33.
ERASMI, ALDI & GERBELII exemplaria legunt:
ἐν ψαλμῷ τῷ πρώτῳ. Sed LUTHERUS pro usitatiori
Psalmos distinguendi modo melius: Im andern
Psalm. Prior lectio non ita vitiosa, ut externa spe-
cie

cie videri poterat, nescientibus, Hebræos veteres, & Patres antiquos, primum, & secundum Psalmos in unum confudisse. vid. MILLIUM, hoc docte probantem, p. 287. N. T. ed. *Amstel.*

§ XL

Sed plura superesse in versione nostra vernacula loca, in quibus dissensio quædam a Græcis vulgatis deprehendatur, facile fatebitur, qui Græcos editos cum nostris contulerit, nec negare videtur cl. E. Syllogen talium variationum dedit JO. SAUBERTUS in *Proleg.* sæpius laudatis p. 24-29. & in Evangelio S. Matthæi occurrentes idem diligentissime annotavit. Poterat facili negotio auctior fieri index, sed quia peritis, probisque Bibliorum lectoribus ea per se patent, imperiti vero & improbi offendi, & forte auferri poterant, ut crederent, versionem nostram aut mala fide, aut imperite concinnatam, præstat, inutili superfedere labore. Nemo, nisi valde indoctus, & malus, in LVTHERO bonam fidem, & scientiam literarum Græcarum desideraverit, nemo etiam corruptionem insignem, & depravationem alicujus dicti, ullo in libro, producere potuit, etsi ex hostibus LVTHERI multi in hanc vitam incubuerint, & ut exemplis in rem præsentem allatis probarent depravationem verborum, mendacissime LUTHERO exprobratam, rogati publice, ac provocati fuerint. Res omnis ad varias lectiones rediit, ad variationes nullius momenti, sæpius omnis differentia in verbis, & literarum apicibus constitit, frequentissime id in LUTHERO culpatum fuit, quod laudari debebat, & prædicari. In examine vero versionis Germanicæ, de qua loquimur, secundum canones quosdam criticos judicari oportere, puto, qui ita poterant constitui:

I. MART.

- I. MART. LVTHERVS Codicem N. T. interpretari, & Germanice vertere cum vellet, Græcos circumspexit codices, idque facere debebat bonus interpres, versionem enim ex versione conficere, mali res est exempli.
- II. Cum vero Codd. MSC. non in promptu haberet, editis contentus fuit, quos ERASMUS & ALDUS cum orbe christiano communicarant, quorum fides jure, meritoque eo exploratio LVTHERO esse potuit, quo pluribus ingenii, doctrinæque ornamentis fuerunt præditi. Hos proinde sequi tuto in interpretatione potuit, quia boni viri erant, docti, industrii, vetustissimisque codicibus instructi, omnique subsidiorum genere abundantes, ad hunc laborem accesserant.
- III. Noverat vero idem Theologus, nulli mortalium donum infallibilitatis suppetere amplius, nec quemquam ab errore immunem esse. Qua ex re magni quidem prædictos duumviros fecit, sed cum sciret, quam facilis hic esset, incuria, festinatione, mala lectione, ex vitioso codice orta, lapsus, Vulgatum in consilium adhibuit, & constanter inspexit, hujusque auctoritatem nonnunquam editis Græcis ante posuit.
- IV. Ubique enim analogiam fidei, ceu cynosuram, secutus est, eamque præcipuum interpretationis suæ esse voluit adjumentum. Habuit b. Vir Spiritum CHRISTI, & Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, quæ est secundum pietatem.
- V. Unde majorem curam gessit συναΐσεως textus, doctrinæ diviniõis, veritatis, pietatis, & perspicuitatis, quam variarum lectionum, in ea lectione libenter acquiescas, quæ bonum, facilemque sensum funderet, ac cum

cum analogia fidei, & doctrinæ Apostolicæ conveniret.

VI. Neque silentio prætereundum est, medium tenuisse LUTHERUM inter *Paraphrasin*, & *Metaphrasin*, i. e. nec verbum verbo voluisse reddere, nec verba insuper habuisse, sed sensum Spiritus S. expressisse sermone, Germanis cognito & familiari, qui, quoad fieri poterat, λέξις Græcam referret. Quod officium erat boni interpretis.

VII. Quia recentiores editiones, quæ in præsentī omnium conteruntur manibus ad STEPHANIANAS, LUTHERO juniores, excusæ sunt, æquitas jubet, ut si qua in nostra versione diversitas a Græco contextu occurrat, ea ex illis potius editionibus, LUTHERO æqualibus, dijudicetur, quam his, quarum varias lectiones, in textum tandem receptas, prævidere non potuit.

VIII. Tandem sciunt omnes, *versionem* scripsisse LUTHERUM, qualis dignitate semper inferior est ipso *fonte*. Constat, integrum relinqui peritis *traditoribus*, & literarum sacrarum interpretibus, sensum Sp. S. accuratius exquirere, & cum modestia proponere, sed quia videndum, ne quid resp. christiana detrimenti capiat, putamus, abstinendum ab acerbiori censura LUTHERI, nec temere ab homine privato novam versionem evulgandam, tantumque abesse, ut deceat, vel ex malevolentia, vel audacia *hyper critica*, dignitati receptæ versionis detrahere, ut probi hominis, emendatæque mentis sit, præpotentem DEVM propter

pter infigne hoc beneficium laudare, eidemque supplicare, velit idem in posteros conferre, ac tantæ, tamque luculentæ suæ bonitatis filios nostros, & qui nascentur ex illis, participes reddere.

§. XII.

Secundum has æquissimas, ut puto, leges sententia de omnibus locis dici potest, quæ vel ipsi indicavimus, vel ab aliis annotata esse, diximus. Ita omissio 1. Jo. V, 7. Marc. XVI, 26. Luc. XVII, 36. & cet. ex Can. II. Matth. XXI, 7. XXVI, 36, & aliis id genus locis, quæ deprehenditur diverfitas, ex Can. III. dissensio Act. XIII, 33. Matth. XV, 22. Apoc. I, 16. & rel. ex Can. V. & VI. poterit dijudicari. Quæ EM-SERUS LUTHERO objecit, ex Can. I. diluuntur. Quas TRILLERUS, & REIZIUS moverunt turbas, ex Can. VII. & VIII, nec non VI, sopiri possunt, & tolli. Indigne tulerunt Pontificii, a LUTHERO Rom. XI, v. 6. verba inserta esse: *Ists aber aus Verdienst der Werke, so ist die Gnade nichts, sonst wäre Verdienst nicht Verdienst*, refutantur homines maledici ex Can. I. II. IV. V. Rom. IX, 5. ERASMUS vocem θεός eliminandam ex textu: *ὁ ὢν Ἰησὺς πατήρ θεός εὐλογητός* -- clamabat, & quicquid ingenii, doctrinæque habebat, huc conferebat, ut pestilentem errorem aliis persuaderet. Sed LUTHERI animum expugnare non potuit, nec a recta abducere via. Id quod confirmat Can. IV. 1. Tim. III, v. 16. LUTHERUS: geprediget den Heyden, omissa præpositione ἐν. (vid. Can. II. VI. VII.) post ALDUM, & ERASMUM. Verum etsi sciret, Vulgatum pro θεός, legisse ὁ in exemplari suo Græco, & ideo transtulisse: *Quod manifestatum est in carne*, Patres etiam antiquos, cosque

eosque auctoritate magna, legere; ðc, hos tamen, illumque
 sensu abundare suo permisit, recteque vertit: **GOTT** ist
 geoffenbahret in Fleisch. vid. Can. IV. V. Idem versus illu-
 strat Can. VIII. CASP. ULENBERGERUS enim in sua ver-
 sione ita loquitur. Und ist zwar am Tage ein groß Ge-
 heimniß der Gottseligkeit, welches geoffenbahret ist in
 Fleisch, quæ quantopere nostræ perspicuitate, emphasi, ve-
 ritate, concedat, quilibet videt. Rom. I, 17. verba: διανοουμένη
 οὐκ LUTHERUS reddidit: Die Gerechtigkeit, die für Gott
 gilt. Quam fremunt hic Pontificii! quam irascitur DIPPE-
 LIUS! sine ratione, dijudicent, velim, ἐν ἑξ ἐναντίας sine præ-
 judicata opinione, & perturbata mente, Can. IV. & VI.
 Quos fluctus in mari suo Ægæo excitariat Pontificii pro-
 pter insertam Rom. III, 28. voculam: Allein, notius est, quam
 ut a me dicatur. Omnes fluctus sedari possunt, si Can.
 VI. cum IV. componatur, & æquiparetur. Nec alias inter-
 pretationis hujus causas allatas video ab ipso b. LUTHERO
 in epist. von Dollmetschen, quam ex Tomo V. Jeneus.
 b. FRANZIUS exhibet in calce lib. utilissimi: de *interpre-
 tatione S. Script.* Rom. IV, 12. incommoda non potest non
 videri versio LUTHERI: Die da wandeln in den Fuß-
 stapfen des Glaubens, welcher war in der Vorhaut. Cum
 in editis nostris ita verba fluant: ἀλλὰ -- τῆς ἐν τῇ ἀνεβουσία
 πίστεως --. Sed ERASMUS in *secunda* ita ordinaverat: τῆς
 πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβ. Sc. ὄντος. Et ita commodissima est
 interpretatio. vid. Can. II. VII. Ex quibus quidem breviter
 dictis tum usus, tum veritas, & æquitas canonum satis ap-
 parebit.

§. XIII.

Nec auctoritates desunt, si quis forte illas desideret, ad canones confirmandos, etsi satis per se firmos, ac argumentis probatos. Ita Can. VIII. copiose defendit, & explicat DN. D. ZELTNERUS l. c. p. 19-46. Idem canon cum IV. & V. a b. GRAPPIO in Dissert. de *Germanica versione b. Lutheri* adstruitur. I. V. & VI. destinato consilio, & eruditissime b. FRANZIUS de J. S. S. confirmat. Vener. Halensium Theologus, DN. HERM. FRANCKIUS, quem diu DEUS rebus humanis superstitem esse jubeat, ut, quod facit, diu de cœtu puriori, & orbe christiano, de Academia, quam ornat, & de egenis, quibus præsidio est, & adjumento, bene possit promereri, in *Vindic. Observ. Biblic. mense Majo quæ. II.* p. 544. f. Can. IV. & VIII. probat. ERASM. SCHMIDIUS, Vir pie doctus, in *Præf. Vers. & Annot.* in N. T. Can. VIII. calculo suo firmat. Ipse b. SPENERUS, *Judic. Theol. Germ.* P. IV. p. 233. Can. VIII. & IV. graviter commendat. b. DIECMANNUS & POSSELTUS in laudatis *Præf.* pedibus eunt in sententiam Can. I. II. VII. KRAFFTIUS suffragio suo non deesse videtur l. c. c. Canonibus II. III. VI. VIII. Quam tenacissimus fuerit *analogiæ fidei* LUTHERUS sec. Can. IV. Ipse RICH. SIMONIUS agnoscit *Hist. Crit.* V. T. L. II, c. 23. p. 336. *edit. Gall.* quamvis infenso in eundem animo, & ut perstringeret, appellat enim *analogiam fidei* præconceptas LUTHERI opiniones. Rectius multo b. JO. CONR. DANNHAUERUS in *memoria Thaumasiandri Lutheri renovata.* FLACIUS ILLYRICUS in *clave Script.* P. II. tract. 6. de *stud. linguæ Hebrææ*

Hebrææ p. 660. *DEO gratias, inquit, agamus de pluribus bonis versionibus, inter quas omnes facile Germanica excellit, tum fidelitate expressi sensus, tum & perspicuitate & energia sermonis. - - Sed tamen ipsi fontes inquirendi.* Quibus verbis Canon VIII. approbatur. Idem p. 661. seq. monstrat viam, inter *Paraphrasin* & *Metaphrasin* mediam, qua LUTHERUS incesit. PHIL. MELANCHTHON Præf. ad T. II. Op. *Lutheri* ita: *Interpretatio V. & N. T. L. in qua tanta perspicuitas, ut vice Commentarii esse possit ipsa Germanica lectio.* vid. Can. VI. dignus in primis est, qui in subsidium vocetur, b. RAITHIUS, iudicio plenus, & doctus Theologus, in *Vindic. Germ. Versionis*, qui omnibus Canonibus clariorem lucem affundit. JO. etiam MUSÆUM honoris causa nomino, eodem labore defungentem in *Vindic. Bibl. Lutheri adversus Erberm.* nec CALOVIUS in *Proleg. ad Bibl. illustr.* nobis prætereundus.

§. XIV.

Quia vero *Can. III.* Vulgatum in multis locis, monui, expressum esse, & hoc video in argumentum calumniæ a RICH. SIMONIO pertrahi, nostra, qui sciamus, quid de utraque & latina, & vernacula versione N. T. judicandum sit, interesse videtur, ut animi notiones plenius explicemus. Notum est, b. LUTHERUM, cum primum in literas diviniore incumberet, ac postea spartam Professoris P. ornandam nancisceretur, versione Bibliorum Latina constanter usum, ex qua in sermonibus privatim, & publice ad populum

pulum habitis, disputationibus, libris, verba frequenter allegavit, sed cum instauratis, DEO volente, propitio, literis, Græcus cum Hebraico Bibliorum Codex *Ἰεραγνευσοι* in lucem prodiret, hunc majori pietatis affectu esse veneratum. Alebat ea tempestate Germania ingratisimos homines, qui magnitudinem beneficii divini, per restitutos fontes in genus humanum collati, ut dignis concelebrarent modis, tantum aberant, ut culparent potius, & reprehenderent, suosque, vellent, juberent, ex impuris rivulis, non limpidissimis fontibus, sitim restinguere. Quam invidiam, & barbarorum hominum imperitiam ut optimus quisque indigne ferebat, ita justissimo odio averfatus est LUTHERUS, qui & accepti magnitudinem beneficii gratus prædicavit, ubi tum ipse ex *authentico* Bibliorum Codice profecit, tum cœtui Germanorum Christiano profuit, confecta ex Græco contextu versione, & opere ipso docuit, se non defugere auctoritatem latini interpretis, antiquissimi illius quidem, nec sine publica utilitate per mille annos a multitudine fidelium lecti, quandoquidem hunc editis Græcis censuit ante ferendum, quoties id rationes Can. IV. & V. allatæ suadebant, & postulabant. Has vero consilii rationes, prudenter initi, & utilissime perfecti, invidiose vellicat, & maledico dente carpit R. SIMONIVS *Hist. Crit. N. T. P. II. c. XLIII. p. 521. seq.* ut mirum sit, EMSERUM & SIMONIUM, unius sectæ homines, quique factionibus cum factiosis certant, civile hic bellum gerere, & mutuis se conficere vulneribus, uterque enim pro Vulgato militat, ille tamen arma expedit, quia abit a Vulgato LUTHERUS, hic aciem instruit, quia cum eo consentit. Sed nec ipse sibi in omnibus constat SIMONIUS, doctrinæ & ingenii ceterum
orna-

ornamentis abundans, nam quamvis ipse graviter & ornate pro summa dicendi facultate dicat: *Vulgatum* interpretem meliores, & probatiores Codices Gr. in promptu habuisse, quam *Erasmum* & *Aldum*, idem doceat: editos Cod. Græcos non sine examine critico temere, & ubique imitandos, ubi tamen de LUTHERO sententia pronuntianda erat, id in eo condemnat, quod in aliis laude dignissimum esse, iudicat. Tanta vis est præjudicatæ opinionis! succenset illis, qui versionem ex versione, susque deque habitis fontibus, adornant, idque merito, ergo laudandus erat LUTHERUS. Indignatur vicissim illis, qui, neglecta Vulgati auctoritate, cæco impetu editos Gr. sequuntur, ita denuo laude dignus erat, qui nec criticæ mentis ἀγνοία, nec Variarum Lectionum apparatu indignuit, ut sensum divinorum scriptorum assequeretur, sed bonæ mentis regimini obtemperans, præceptis Evangelicæ doctrinæ abundans, analogiæ fidei tenax, in congruentia sermonis acriori cogitatione defixus, & DEO precibus, afflictionibus, fide, animi integritate propius conjunctus, delectu habito, exquirere potuit, quæ lectio contextui convenientior, quæ verisimilior. Uti vero, hæc omnia *Enthusiasmum* sapere, nugatur SIMONIUS, PELAGIANISMI, in cætu Romano diu triumphantis, merito suspectus, ita inprimis l. c. scribere non dubitat: *Il a plutôt survie sa Phantaisie dans le choix, qu'il fait quelque fois de l'edition Latine, que les regles d'une critique exacte.* Si exemplis, in medium productis, fidem temerario asserto fecisset, animus censoris plenius perspicere potuisset. Sed ultra indicem SAUBERTI non sapit. Nunquam versionem Germanicam

Germanicam legit, nec legere potuit, nostri sermonis rudis, unde integro Cap. XLII. aliorum scrinia compilavit, quicquid dicit, aliorum sermonibus accepit, ut imparatus, & inermis, ad hoc pugnae genus processisse, videatur. Deditus supra recensum multorum dictorum, in quorum interpretatione Vulgatum sequi maluit LVTHERVS, quam ALDVM, rogamus itaque lectorem, ut iudicium pro candore suo, & sine ullo partium studio, ferat, utrum incerta phantasia, an certo iudicio ductus permotusque ille videatur. Fraudi fuit SIMONIO, in aliis notandis perspicacissimo, anticipata opinio, & fastus criticus. Est ad offensam promptus, & verae Theologiae imperitus, ideo *analogiam fidei*, a PAULO interprete sacrarum literarum tantopere commendatam, *συνάφεια* textus, cognitionem *veritatis, quae est secundum pietatem*, non erubuit nominare *phantasiam Lutheri*. Mox ad se redire videtur, & qui altera hastam vibraverat, altera nunc caduceum porrigit, nam laudat LUTHERUM p. 522. quod *ἀγάπης* cum *Vulgato* legerit 2. Pet. II, 12. & sui quasi oblitus iudicat: *Lutherum utilissime Vulgatum in istis locis (en ces Lieux - la, sed unicum tantum SIMONIUS allegavit, ex SAUBERTO transcriptum) prae tulisse Graecis, ubi hi incommo- dum habere sensum videbantur. Quae nostra sententia est, Can. IV. & V. proposita. Imo causam LVTHERI a fidei fociis vindicat, negatque, Arianismi suspicione laborare megalandrum propter omissum. 1. Jo. V, v. 7. aut corrupti S. Codicis posse insimulari, ob neglecta verba: per bona opera 2. Pet. I, 10. utrumque iudicium, quippe ab hoste profectum, in usum convertimus nostros, & rudi, maledicæ-*

ledicæque vulgi Theologorum multitudini in secta Roma-
 nensi opponimus. Quod si vero, ut colligere mihi posse
 videor, argumentum inde deducit, quod b. LUTHERUS
δοξολογίαν in *Oratione dominica* Matth. VI, v. 13, omiſſa au-
 thoritate Vulgati, Germanice converterit, optarem ego hanc
 LUTHERI phantasiaſi SIMONIO, & omnibus Criticis,
 ac Pontificiis, *ἀυθεντίας* diviniffimæ formulæ ſollicitantibus,
 ira enim ſaperent, & deſinerent tandem, veritati contradi-
 cere, quam invictis argumentis probarunt GLASSIUS Ph.
 S. L. I. tr. II. p. 208. GERHARDUS *Conf. Cathol.* L. II.
 Art. I. p. m. 381. f. KORTHOLTUS de *Var. ſcript. edit.*
 c. VII. Hos vero audire non vult, his, præcipue CALO-
 VIO, obſtinatum animum, (*un entêtement*) & præjudicia
 exprobrat SIMONIUS, atque criticæ artis imperitiam.
 Tota controverſia his continetur vel partibus, vel argu-
 mentis, ſunt, qui prædictam *δοξολογίαν* non ab ipſo CHRI-
 STO recitari, juſſam, nec a S. MATTHÆO in literas re-
 latam, ſed a doctoribus eccleſiaſticis demum inventam,
 textui Græco recentiori ætate inſertam, ac ex Liturgiis
 Græcorum mutuo ſumptam eſſe, affirmant, hancque ſen-
 tentiam Pontificii, & ex Proteſtantibus Critici inſigniores:
 GROTIUS, BR. WALTONUS, *Episcopales* in Anglia,
 pro ſuo in Vulgatum ſtudio, nominatim MILLIUS, & for-
 te plures, tuentur, his adducti rationibus. 1) Quia in Evan-
 gelio S. Lucæ non reperitur. 2) in Vulgata, & Arabica de-
 ſideratur, 3) in Codd. Latinis, & Græcis non extat. 4) a Pa-
 tribus antiquiſſimis, maxime Latinis, non explicatur. 5) Sed
 in Liturgiis Græcorum tantum occurrit. Reſpondeo bre-
 viter ad ſingula, ut, quam parum roboris, & firmamenti his
 omnibus inſit, pateat. 1) Prima ratio omnium eſt infirmis-

G

ſima,

fima, quæ si valeret, integram orationis formulam Christianis eripere, & ex N. T. eliminare poterat, quia in Marco, & Joanne non legitur. Placuit Spir. S. a Luca præteriri ea verba, quæ jam a Matthæo erant scripta. Cur *Harmonia Evangelistarum* concinnantur? Absurdus erit, qui, ut in tanta exemplorum multitudine unicum proferam, Luc. XXII, 19. expungenda censeat verba institutionis S. Cœnæ: *Τὸ ὑπὲρ ὑμῶν δεδομένον. Τὶς το ποιῆτε εἰς τὴν ἀνάμνησιν ἐμῆν: Quod datur pro vobis. Hoc facile in mei memoriam,* quia a Matthæo, & Marco omittuntur. 2) Multipliciter hic lapsus est Vir summus, H. GROTIUS, per ἀμάρτημα μνημονικόν dicit, Latinum hanc formulam habere, & Arabem, sed Arabica exemplaria hic inter se non conveniunt. JO. GREGORIUS Op. Anglice editorum T. I. p. 160. testatur, in optimis Codd. MSC. N. T. Arabici *δοξολογία*, non reperiri ERPENIUS omisit. Quam porro *principii petitionem* commiserit GROTIUS in *not.* ad h. I. GOD. OLEARIUS ostendit in *Observat.* ad *Matth.* p. 215. Etsi vero Vulgatus & Arabs interpres non legant, quid inde? Arabicam versionem ex Coptica esse concinnatam, SIMONIUS probat P. II. H. Cr. N. T. c. XVIII. idemque ex speciminibus, ab ATHAN. KIRCHERO prolatis, poterat constare, Vulgatus vero in exemplar Græcum incidit, in quo incuria librarii, & scribæ, vel alio quodam casu, formula omiſsa est. Syrus, dignitate Latino si non major, certe par, antiquior vero sine dubio, postquam *antiqua Italica* periit, emendatius nactus exemplar, verba reddidit, ut Græce leguntur. Unde Arabica versio cum neutri disſidentium parti suppetias ferre possit, ad Vulgatum conversi, hujus quidem magnam, sed non tantam auctoritatem esse posse, docemus, ut si-

ut si-

ut fidem exemplarium Græcorum, & textus authentici, auctoritatem Syri, & Gothici, aliorumque interpretum, elevare possit, aut Patribus Græcis opponi. Valet, valebitque perpetuo regula, sapientissimorum hominum singulari consensione confirmata, universalem corruptionem codices Græcos non invasisse, & ex versione, sive Latina sit, sive quæcunque alia, fontem corrigi nec posse, nec debere. 3) Quando in Codd. non extaret dicitur *δοξολογία*, codices distinguendi nobis sunt in *Græcos* & *Latinos*. Ad priores quod attinet, ERASMUS ingenue fatetur, se in omnibus Græcorum Codicibus, quos viderit, eam legisse, ALDUS idem confirmat, FRANC. LUC. BRUGENSIS, cujus propter exploratam, cognitamque virtutem & eruditionem magna apud me est auctoritas, in XV. MSC. libris additam extare hanc coronidem testatur. Habet probatissimus Cod. *Cesareus*, MASTRICHTIO laudatus *Not. Crit.* p. 3. STEPHANUS ex omnibus, quos versavit, Codd. duos tantum eam pericopen omittere, invenit. Quæ cum ita sint, mirari convenit audaciam BRIANI WALTONI, in *Appar. Bibl. Proleg.* XIV. p. 410. *edit. Tigur.* ita scribentis: *Deest doxologia in Vulg. Lat. & in omnibus antiquis Græc. MSC.* Magis prudenter scripserat TH. BEZA ad h. l. *magnifica illa quidem, & sanctifica, sed irrepsit in contextum, & in vetustissimis aliquot codicibus Græcis deest.* At enim si qui cod. vetustissimi omitunt, ii ad Vulgatum reformati sunt, ut LUC. BRUGENSIS suspicatur, nec ipse negare poterit SIMONIUS, qui, tum alios codices ad Latinum correctos, passim monet, tum idem de *Cantabrigiensi* affirmat, quo usus aliquando

BEZA, & a quo clausula abesse dicitur. CENTENIS vero MSC. duos vel tres opponere velle, artis criticæ leges prohibent. Latinos vero Codd. hanc clausulam non habere, quamvis sint, in quibus reperiatur, ipso teste LUCA BRUGENSI, nostræ causæ eo minus nocet, quo certius est, omnes istos rivulos ex uno dimanare fonte, & scripturam unius codicis Gr. referre. Unde nunquam sine indignatione lego hæc verba ERASMI in *Annot. magis taxanda fuerat illorum temeritas, qui non veriti sunt tam divinæ precationi suas nugæ assuere.* Itane ERASMUS ab ERASMO dissentit, qui innumeros nævos interpretis Lat. detexit, & corruptelis eum scatere, diligentissime commonstravit, ut hic Vulgatum omnibus Codd. Græcis anteponeret, sed *absonum est*, ita nobis obnunciat ERASMUS, *statuere, totam Romanam ecclesiam hactenus fugisse bonam partem orationis dominicæ.* Quasi vero magis absurdum sit, dicere, ita respondemus cum D. OLEARIO l. c. *Ecclesiam Latinam ista formula fuisse destitutam, quam omnes Græcos Codices statuere additamento isto esse inquinatos*, addo, quam Syrum, patres præstantissimos, totam ecclesiam Orientalem, qui omnes *ἀποθεωτικῶν* exitus precationis divinæ agnoscunt, falsitatis, & corruptionis postulare. Æquius est, ut credamus, nihil hic a Græcis additum, sed a Latinis aliquid detractum. 4) Non negamus, in libris Patrum, in primis Latinorum, qui supersunt, vestigia doxologiæ non apparere, quos vero cautionum locos in reliquis dictis scripturæ, a Patribus citatis, observandos esse, suadent Critici peritissimi, eos hic sequamur, oportet. Scilicet sapius interpolasse, & interpreta-

mentis

mentis auxisse Scr. dicta Patres, hisque verba nunc addidisse, nunc detraxisse, non posse *νομιμα* insimulari ea verba, quæ in Codd. & interpretibus exstant, etsi a Patribus prætereantur, abstinendum a temerario iudicio, quale hic tulit GROTIUS: *Latini omnes Patres omittunt*, non enim omnes legerat GROTIUS, nec legere poterat, quia plerique Patrum libri interciderunt. TERTULLIANUM nominatim opponunt contrariæ sententiæ defensores, qui in lib. de *Oratione Domin.* hæc verba non interpretatus est. Infrima ratiocinatio! TERTULLIANUS non explicuit finem supplicationis, ergo spurius ille est. LUCAM interpretatur TERTULLIANUS, non MATTHÆUM, petitiones explicare, constitutum secum habebat, non doxologiam. Idem Doctor vocem *Amen* non exponit, quam tamen authenticam esse, conceditur. Auctor *Operis Imperf.* in MATTHÆUM, Sec. sine dubio IX. scriptor, explicat v. 13. Matth. c. VI. & ita legit, ut editi habent. Idem faciunt ex Græcis Patribus numero multi & auctoritate clari, ut enim omittam *Constitutiones Apostol.* ubi L. III, c. 18. interpolator, quisquis ille fuerit, certe Sec. III. antiquior, doxologiam exhibet, CHRYSOSTOMUS, & qui ex hoc fonte rivulos suos consecrati sunt, EUTHYMIUS, THEOPHYLACTUS, eam explicant. Imo his omnibus antiquior, divus Paulus, 2. Tim. IV, 18. cum VII. *petitionem* fiducia plenus attulisset, *liberabit me DEUS ab omni malo*, statim subjungit doxologiam: *Cui gloria in secula seculorum, amen.* Simile loquendi genus Rom. XVI, 27. Phil. IV, 20. occurrit, quæ verba ab Apostolo ex solenni formula publicæ Christianorum supplicationis deprompta esse,

magis credibile est, quam ex familiari Judæorum sermone, quos, ex *Sepher Hammussar* IX, 12. constat, preces suas terminare solitos fuisse his verbis: *Quia tuum est regnum, & regnabis gloriose in secula seculorum.* vid. GREGORIUM l. c. p. 163. & JO. LIGTFOOTVM in *Hor. Hebr.* ad h. l. Denique DAN. WIHTBYI, Angli, iudicium in *Exam. Var. Lect.* JO. MILLII L. II, c. 1. promulgare, iuvat, ita se habens: *Precationi ab ipso domino nostro compositæ commentitium aliquod adiecisse patres, non credo, quod si hic loci factum esset, cur non etiam pari temeritate apud Divum Lucam?* Super est, ut ad quintam rationem respondeamus. Curatores enim editionis Complutensis ap. JO. MILLIUM in *Proleg.* p. 58. a. *ex Liturgiis*, inquirunt, *profecta est hæc clausula.* BR. WALTONVS l. c. *Doxologia ista erat Chori vel populi responsum, postquam in Liturgia recitata erat oratio dominica, unde in margine primo posita, postea in textum irrepfit.* Talia enim se edoctum, scribit, a GROTIUS *Proleg.* p. 109. non minus audacter: *Certe v. 13. pars non est orationis dominicæ, sed clausula aliunde desumpta, scilicet ex Liturgiis Græcorum.* Multa circumferuntur *Liturgiarum* veterum exempla, de quibus JO. ALB. FABRICIUS *Cod. Pseudepigr. N. T. P. II.* & celeberr. PFAFFIUS in *Dissert. de Liturgiis* summam commentantur, omnia *επιβολιμαία*, spuria, a disciplina christianorum seculis primis aliena. Imo certum, & Historiæ ecclesiasticæ gnaris cognitum est, certam Liturgiam, i. e. ut notiori

notiori vocabulo utar, *formam precum, & rituum in Consecratione & administratione S. Cœnæ*, quam etiam *Agenda Ecclesiastica* nominamus, Sec demum IV. apud Græcos esse usu firmatam, qua cum aliis oratio Dominica recitata fuit. Cum vero ex Liturgiis Sec. I. II. & III, quippe vel recens ab impostoribus confictis, vel sequiori ætate valde interpolatis, nihil præfidii, & adjumenti habent dissentientes, Liturgias post Sec. IV solas vel intelligunt, vel admittere coguntur. Ipsa S. CHRYSOSTOMI *Liturgia*, qua Græci communiter utuntur, perversa est a sciolis, & diversis modis immutata, ut recte judicat JO. HALLESIVS ap. Caveum de *Script. eccles.* Sec. IV. p. m. 217. cui consentit JO. ALB. FABRICIVS in not. ad ALLATHI *Libr. eccles. Græcorum* p. 13. Quæ monenda duxi, ut absurditas contrariæ sententiæ clarissime conspiciatur. Ita ne Syrus interpres, Sec. profecto IV longe antiquior, & auctor *Constitut. Apostol.* iisdem temporibus superior, verba hæc a *Liturgiis* mutuati, sanæ rationis homini videbuntur. Intellexit vim argumenti hujus RICH. SIMONIUS, quam ut effugeret, fingit, Syrum hic interpolatum a recentiori manu esse, nec GROTIUS latebat, hæc sibi objectum iri, unde mirabili consilio asserit, versionem Syram, & *Latinam* (quam, per errorem putat, formulam finalem continere) post *stabilitas Liturgias confectas* esse. Utrique desperatio causæ suæ has doctas nugas extorsit, qua ex re GROTIUS ne MILLIO quidem satisfacit, SIMONII vero censoriam notam, dubium non est, quin judices periti e tabulis eradendam censeant. Quid de CHRYSOSTOMO fiet? an hunc ex Liturgia,

turgia, quam ordinavit, & constituit, *δοξολογία* in Matthæum intrusisse, dicamus? Sed aliud te docebit CHRYSOSTOMUS, quem lege. Si ex Liturgia in Matthæum irrepsit, cur non irrepsit in versionem N. T. Copticam, & Arabicam? cum in Copt. & Arab. Liturgia exstet, vid. EUSEB. RENAUDOT in *Collectione Liturg. Oriental.* T. I. p. 57 seq. Cur tergiversamur, id dicere, quod res est? propterea doxologiam orationis dominicæ a Græcis in Liturgiis usurpatam, quia *authentica* est, & a Servatore nostro præscripta. Ut taceam, quæ hic acute observant GLASSIUS, & KORTHOLTUS l. c. Tandem non possum, quin doctam ex JO. GREGORIO l. c. p. 162 conjecturam afferam, ab OLEARIO, quamvis disimulato veri auctoris nomine repetitam, in *Observ.* p. 216. qua LUCIANUS antiquitatem versus, male suspecti, asserere creditur. Hic enim in *Philopatride*, postquam Christianorum mores acerbissime perstrinxerat, de S. Trinitate, *DEO alte regnante - æterno filio, Spiritu-uno ex tribus, & ex uno tribus*, ut loquitur, nefarie dixerat, ac PAULO, Galileo calvo, naso aquilino, in tertium cælum per aëra vecto, conviciatus fuerat, precandi quoque formulam invidiose calumniatur. Ita enim TRIEPHON, Criticæ respondens, introducitur: *ἔασαι τὰς τρεῖς, mitte illos, ἦν ἐν χῆν ἀπὸ πατρὸς ἀρξάμενον, καὶ ἦν πολυόνομον ἑδὴν εἰς τὸ ἐπιθῆαι.* potius *precationem auspicare a PATRE, & in fine adde MULTINOMIUM hymnum.* Quivis videt, hic preces respici solennes, quarum initium: *Pater*, finis vero cumulus *multorum nominum*, DEO tributorum, cui supplicabant

plicabant Christiani. Atqui talis est oratio dominica, ut incipiat a verbis: *Pater noster*, desinat vero in *multis nominibus: regni, potentia, gloria*, conjunctis, & Deum celebrantibus. Nisi nos hæc conjectura fallit, jam Sec. II. doxologia Christianis frequentata fuit, id quod ad præsentis quæstionis de *αὐθεντία* *Epilogi* explicationem permultum facit.

§. XV.

Satisfactum, credo, est SIMONIO, & omnibus, qui, Vulgatum a LUTHERO præter rem desertum esse, & male habitum, conqueruntur, nunc interpres laudatissimus defendendus paucis erit ab illis, qui mallent, profus neglectum fuisse Latinum, nec unquam editis ALDI, & ERASMI exemplaribus honore, & dignitate antelatum. Qui quid dicant, ignorare mihi videntur. Primi editores *novi Testamenti* non divino instincti fuerunt affiatu, ut in dissensione Codicum MSC. nunquam a vero textu Apostolico aberrarent. Vulgatus interpres vice Codicis Græci fungitur, eo probatoris, quo antiquior ille est, saltem ALDUS melioribus usus est Codicibus, quam ERASMUS in prima editione, qui correctiores nactus, multas lectiones postea expunxit, genuinis surrogatis, *Vaticanus* Codex, cujus scripturam exhibet Complutensis, magnæ existimationis, *Cantabrigiensis* celeberrimus, Vulgato propius accedunt, ne de *Veslesianis Var. Lect.* de quibus supra, dicam, has enim ab auctore effictas, ut auctoritatem Vulgati factam, tectam, conservaret, res ipsa evidentissime loquitur. Jam dudum itaque animus subiit ea consideratio, si plene, perfecteque suo nitore restitui posset Vulgatus, & ab innumeris

H

mendis,

mendis, erratis, nævis, scribarum, & librariorum expurgari, debere eum pari auctoritate frui cum Syro, & cum Codice Græco quocunque, nullum enim, scimus, omni carere mendo, nunc vero eundem, quam corruptus etiam sit, posse utilissime in interpretanda S. Scriptura conferri, & cum editis comparari, a Viro præcipue, LUTHERI simili, qui tum naturali judicandi facultate egregie valeat, tum recondita disciplinæ diviniore scientia sit instructus. Sunt loca, in quibus lectio Latini sanior, & melior videtur, quam vel ALDI, vel ERASMI. Ut exemplis res constare possit, unum, aliudque oraculum N.T. collatis versione Germanica, Latina, & editis antiquis Græcis, observationibus criticis, & sacris illuminabimus.

Matth. V, 22. Ich aber sage euch: wer mit seinem Bruder zürnet u. Omnes editi Græci addunt: *ὡνε, temere, sine causa*. Hinc PISCATOR: wer mit seinem Bruder lieberlich zürnet, REIZIUS: vergebens, ohne Ursach. Sed LUTHERUS Vulgatum sequitur, gravesque habuit hujus judicii sui rationes. 1) Noverat, HIERONYMUM in *Comment.* ad h. l. graviter scribere: *radendum esse illud: sine causa, nec in veris Codicibus exstare*. AUGUSTINUM similiter L.I. *Retract.* c.19. *Codices Græci non habent: sine causa*. 2) Prona erat ad concludendum ratio, scholion esse illud *ὡνε*, ad emolliendam CHRISTI sententiam, ad marginem positum, quod commentator explicationis gratia addidit, ut sensus fieret commodior. Forte interpres ille ARISTOTELIS abundavit præceptis, qui irasci homini, & ultionis quadam cupiditate ardere, honestum duxit, si moderatio animi accedat, & justæ adsint irarum causæ, idem vero docebat, indecens esse, irasci graviter, & sine causa, quam

quam hominis philosophiam ad præfens CHRISTI dictum accommodat GROTIUS, sed accommodare non poterat LUTHERUS, *σφία* non ἵκόμε, sed *εἰς* edoctus, & viva JESU CHRISTI cognitione imbutus. Etsi vero, si recte explicetur, vox *εἰς* sanum sensum habere possit, quamvis videam, quod a doctiss. Theologo pro *ἀνδραγῆ* vocis *Ph. S.* p. 191. affertur, argumentum, quæstionem non probare, quæ sane non est, an *christianis zelo, & iustitia ira*, concepta e. g. de vitiis, erroribus, interdium sit, nam Servatori sermo est de iracundia adversus *fratres*; fateor tamen, me cum LUTHERO in ea versari opinione, cupiditatem *irascendi fratri*, qua non alia blandior animi affectio, quæ altæ argumentum mentis, & præcipuæ virtutis opus, gentibus miseris visa est, extirpatam hic voluisse CHRISTUM, qui ipse vestigia mansuetudinis, lenitatis, amoris ea expressit, quæ persequi, pios decet, ut contra usum quotidianum male meritis gratiam referant, odii, irarumque causis procul habitis. Non nego, iram esse *passionem homini naturalem*, ut *ἡ δόξα* hic loquitur, i. e. ἡ φύσις, sed odium *fratrum* est passio *hominis naturalis*, ἡ σαρκὸς corruptæ, quæ interdicitur. Maleque *idem* Ephel. IV, 26. huc trahit, non enim docet Apostolus, laudabilem iram esse, & *moderatam non peccare contra mores*; sed contrarium docet, qui Ephesios admonet: „si forte a *peccato inhabitante, & veteri homine*, ad iram auferamini, „ut concupiscentiæ irascibiles ortu facillimæ sunt, ad quas „subinde pellicimur, operam date, ut novus homo, virtute „Spir. S. præditus, compingat iram, & cupiditates eradicet, ne in peccata incidatis, quia *ira indulgere*, peccatum

„gravissimum est., Idque v. seq. probat Paulus: ὀφρὶς δὲ
 enim, idem est, ac injurias illatas forte a *fratre* persequi
 velle, & ulcisci, easdemque propulsare sive verbis, sive fa-
 ctis. Unde quæ de laudabili Moïsi, Pinehæ, CHRISTI,
 Pauli, optimi cujusque ira hic a nonnullis dicuntur, ἀπὸς-
 δίουσα sunt, & ab hoc loco aliena, forte vellent, eodem
 versu post *εἰς* & *κατὰ* pariter poni illud: Ἐνῆ, quod, si
 commoda accedit explicatio, idoneum habere posset sen-
 tum. Uti vero communi consensu simpliciter dixit CHRI-
 stus: *Wer zu seinem Bruder saget Racha*, ita non minus
 rotunde, & aperte: *Wer mit seinem Bruder zürnet*. Ad-
 mittat per me interpretamentum illud, *temere*, ceu lectio-
 nem genuinam, qui voluerit, ego vehementer dubito, præ-
 cipue, cum 3) JUSTINUS MARTYR *Apol.* 2. (nam epi-
 stola ad *Zenam*, & *Serenum*, quam GROTIUS allegat,
 non JUSTINI, sed recentioris scriptoris foetus est) TER-
 TULLIANUS in *Apolog.* adv. gentes c. 45. IRENÆUS
 L. IV, cap. 28. vocem rejiciant, quorum ille ita scribit:
*Dominus pro eo, quod est: Non machaberis, nec concu-
 piscere præcepit, & pro eo quod est, non occides, ne
 irascaris quidem.* Hic vero: *Quid plenius, dicere:
 Non occides? an docere, ne irascaris quidem? quid
 perfectius, prohibere adulterium, an etiam ab oculorum
 solitaria concupiscentia arcere?* 4) accedit auctoritas
 versionis *Italicæ*, de qua HIERONYMUS l. c. Cod. VA-
 TICANI, qui non habet, teste LÛCA BRUGENSI, nec non
 aliorum Cod. ap. MILLIUM. 5) Syrus an vocem legerit,
 incertum est, quam non interpretatur, a Codd. Syris mul-
 tis abest, in editis habetur: *Aiki*. Quæ ipsa Græcorum vox
 est,

est, non propter *emphasin*, quæ hic nulla est, adservata, ut GROTIUS suspicatur, a MILLIO bene refutatus *Prol.* p. 130. b. Sed, quia suspecta videbatur, forte in marginem rejecta, ac tandem in textum recepta. Perinde vero esse videtur, sive dicas, illud *ἀϊκῆ* scholion satis vetustum esse, sive cum MILLIO affirmes: *Habebat initio Syrus ad fidem Codicis, quem secutus est, antiquissimi.* Quicumque irascitur fratri suo, *sine ulteriori addito.* Incidens postea quispiam in hanc pericopen, & mutilam existimans, arrepto calamo locum ex Græcis suis supplevit, inserto: *aiki.* Sed satis multa de hoc loco.

Matth. XXVI, 67. *Etliche aber schlugen ihn ins Angesicht.* Postrema duo verba in nullo exemplari Græco occurrunt, solius vulgati auctoritate adjecit LUTHERUS, nihilque absurdum fecit, nam *Vulg.* vim vocis *ἐπράπισαν* affecutus est, ut docet HEINSIUS *Exercit. Sacr.* ad h. l. Idem Jo. XVIII, v. 22. *ἔδωκε ῥάπισμα* reddidit: *dedit alapam*, quem imitatus LUTHERUS: *Er gab einen Backen-Streich.* BEZA contra: *bacillo cecidit.* PISCATOR: *Er gab einen Berthen-Streich.* REIZIUS vero: *einen Stock-Schlag.* Prior interpretatio præferenda, hanc enim Nonnus confirmat:

ἔδωκε ῥάπισμα = ἔδωκε ῥάπισμα ἀϊκῆ, ἢ ἄλλο τι παρὲν. ἰ. ε.

Agrestis vir audaci manu divinam percussit malam. Qui sine dubio melius intellexit, quid JOANNES dixerit, quam BEZA, & REIZIUS.

Ex Marc. XII, 4. clarius indicium consilii, quo LUTHERUS interpretis usus est, elici, ni fallor, potest. LUTHERUS Græcum perfecte reddidit, idiotismis servatis, & Vul-

gato anteposuit, omittenti λιθοβολήσαντες, sed cum Vulgatus significationem vocis *ἰνὸς Παλαιῶσαν* docte consecutus videretur, vertendo: *Caput vulnerarunt*, nostro loquendi modo convenienter, & Vulgato congrue expressit: *zerworfen sic ihm den Kopf*. Hæc ex magna exemplorum copia, quæ in promptu sunt, selecta sufficiant, ex quibus constare potest, non discedere a Vetere interprete LUTHERUM, nisi ubi necesse erat, & sensu incolumi retineri non poterat. Unde megalander EMSERUM, ECKIUM, aliosque, qui Vulgatum Germanice converterunt, plagii commissi postulare jure poterat, ipse vero, quam honorifice de veteri versione judicaverit, ex *Præf.* colligi potest, Latinæ N.T. versionis, antea laudatæ, præmissa. Cujus existimationem imminuerunt Patres Tridentini, dum augere voluerunt, facto decreto *Sess. IV. Can. 2.* Non minus enim honorem alterius violant, qui de vera laude detrahunt, quam qui falsam, & alienam affingunt. Hinc tantæ inter Romanenses circa sensum hujus decreti dissensiones ortæ, bellumque tum de sensu vocis *authentica*, quæ septem diversis modis explicatur, tum vocabuli *auctoritatis summæ* a fratribus Cadmeis adhuc geritur. Absurdissimi sine dubio sunt, HARDUINI similes, *Vulg. vers. eadem*, dicentis, *habenda est fides, - atque ipsi exemplari, si adesset, scriptoris Ἰσίδωρου πρίους manu exarato. Chronol. p. 3.* Ut eruditione, ita prudentia imperitiæ multitudini antecellunt ex Pontificiis, NIC. ZELLERUS, LUC. BRUGENSIS, DRIEDO, ISIDORUS CLARIUS, CAJETANUS, alii non ita multi, qui multos errores non tantum librariorum, sed etiam interpretis, vel interpretum potius (est enim mirifice interpolata, & a variis varie immutata,) adhuc post SIXTI, & CLEMENTIS emen-

emendationes in V. V. superesse, ingenue profitentur. Videantur N. ZEGERI *Castigationes in N. T. Colon.* edit. an. 1555. & BRVGENSIS doctissimæ, & bonæ frugis plenæ *notationes in S. Biblia*, ed. an. 1580. Antwerp. necnonejusdem alii libri, huc pertinentes, satis noti. Tanta vis veritatis esse solet, ut invitis etiam commendabilis sit, idque in se expertus est ROB. BELLARMINVS, ubi de *Verbo DEI* L. II, c. 10. negat, *Concilium Vulgatam fontibus præposuisse*, dicitque, his auctoritatem *authenticam* relinquit, vulgatam tantum *reliquis Latinis versionibus* anteferi, sed si fontes, ut ait BELLARMINUS, authentici sunt, i. e. *θεόπνευστοι*, & *divinæ auctoritatis*, qui ex se fidem faciant, Vulgata versio vero *authentica* est per decretum Synodi, sancti erunt barbarismi *vers. Vulg.* & *θεόπνευστοι* manifesti errores, quos ipse agnoscit. Ita duos *authenticos* textus habemus, & tales quidem, qui inter se pugnant, id enim in pluribus locis fieri, CLEMENS VIII. in *diplomate*, quod editioni Codicis Latini, a se emendati, præmisit, fateatur, ita, ut in scholis loquimur, *duo contradictoria poterunt simul esse vera.* vid. THOM. JAMESIUM in *Bello papali*, & SIXT. AMAMAM *Antibarb.* L. I, c. 8. Uti vero magnum, & impudens est mendacium, ubi idem de *Ver. DEI* L. II, c. 10. ab *init. Lutherani*, inquit, *volunt solam Lutheri versionem esse authenticam*, ita injuria Lutheranis infertur, quando Vulgatum contemnere dicuntur, huic enim LVTHERVS eum honorem detulit, qui versioni debebatur, ut ex MATTHESIO, cui vita, quam LVTHERVS duxit, interior patuit, constat, testante, Vulgatam cum fontibus

tibus b. virum semper in promptu habuisse, & contulisse. Nos etiam *Vulgatum interpretem plurimi facimus, doctissimumque virum fuisse judicamus, etsi suos habeat nœvos, & suos barbarissimos*, ut GROTII, & LVD. de DIEV verba in *Præf. ad V. T. & Proleg. ad notas in Evang.* repetamus, nos fidem, & diligentiam interpretis Latini admiramur, ubi congruit cum fontibus, novimus autem, *nullam tam felicem interpretationem unquam fore, ut non aliqua occurrant sphalmata*, judice MELANCHTHONI ap. FRANZIVM l. c. p. 33. & inter jam factas nullam carere suis nœvis, quibus Latinus in primis inquinatus est.

§. XVI.

Ita consilium, quo in interpretatione sua usus est L. aperui, & codices monstravi, in subsidium vocatos, certa que ac indubia hujus causæ indicia attuli, quam cognoscant iudices, peto. Si periti sunt, & æqui, ALDVM, & ERASMVVM, pronuntiabunt, duces fuisse interpretis, si boni, non patientur, ut gratia publica, ex præstantissima versione a LVTHERO collecta, a quopiam profundatur, si moderati, duriores enim & asperiores in cl. *conjectorem*, nolim, sedere, veniam inanis conjecturæ facile dabunt. Quæ quam vana sit, suo ipse LVTHERVS testimonio lectorem docebit T. I. *Epistolarum* n. CCIV. Ibi enim ad JO. LANGIVM, fratrem AVGVSTINIANVM, & *Ecclesiasten* Erfurtensem, ita scribit: *Tu in Comitibus (Wormatiensibus) futurus, vide, ut Evangelii partes foveas, defendas. Ego hic (Vitebergæ) latebo usque ad Pascha. Interim Postillas conscri-*

conscribam, novum Testamentum vernacula donaturus, quam rem sugillant (ita lacunam recte suppleant nonnulli) nostri: in qua & te audio laborare, perge, ut cepisti. Utinam -- N. T. omnium lingua, manu, oculis, cordibus versaretur &c. Scripta est epistola an. 1520, quo Gerbelii exemplar nondum publicatum fuit. Cum vero CI. ECKHARDO non latere possit, ad Græcos Codices suam confecisse interpretationem LUTHERUM, alios, oportet, habuerit a Gerbeliano, scilicet ALDINUM, & FROBENIANOS. Præterea non dubito, quin, hac LUTHERI epistola admonitus, idem emendaturus sit verba, p. 26. *Conject. injuste dicta: In patmi solitudine atque otio fortasse nova Gerbelii editione invitatus, consilium cepit adernandi interpretationem N. T. vernaculo sermone.* Non pertinet b. L. ad imitatores, *servum pecus*, nec svasore, & impulsore laborum, pro rep. christiana suscipiendorum, indignit, nec eo cordis stupore laboravit, ut utilissimos ALDI, & ERASMI libros, præcipua doctrinæ purioris provêhendæ adjuncta, negligeret, ac tandem a Gerbelio expectaret. Sua invitatus pietate, proluxaque voluntate, bene de omnibus merendi, instinctus, in eas cogitationes ingressus est, ante quidem, quam vel Gerbelii editio prodiret, vel JO. LANGII, qui vero efficacius invitare poterat, institutum orbi innotesceret, qui, LUTHERI amantissimus, studiosissimusque, vir, Matthæi Evangelium interpretatus est. Prodiit liber forma quarta, titulus is est: *Das heilig Evangelium Matthei aus NB. Kriechser Sprachen, und bistweilen NB. aus des hochgelehrten Erasmi von Rotterdam translacion, und durch den würdigen Doctor Johannem Langium von Erffurt Augustiner-Ordens yns Teutsch gebracht, welches zu NB.*

Göttlicher Beschirmung der Wahrheit, und den wahrhaftigen christlichen Nutz und Seligkeit zu yres Lebens Besserung geschehen ist. An. MDXXI. In fine exstat epistola an Herman von Hoff zu Erfurt Hauptmann, scripta am Abent Johannis des Täuffers. 1521. Recenset librum D. ZELTNERUS l. c. p. 112. quem plenius enotabo in *Examine Versionum Germanicarum* N. T. inprimis TRILLERI. Nunc vero dicendi finem facio verbis CICERONIS: *Sustinenda est omnis assensio, si quid forte amicus nobis confirmat, & persuadere vult, ne præcipitet, si temere processeris.*

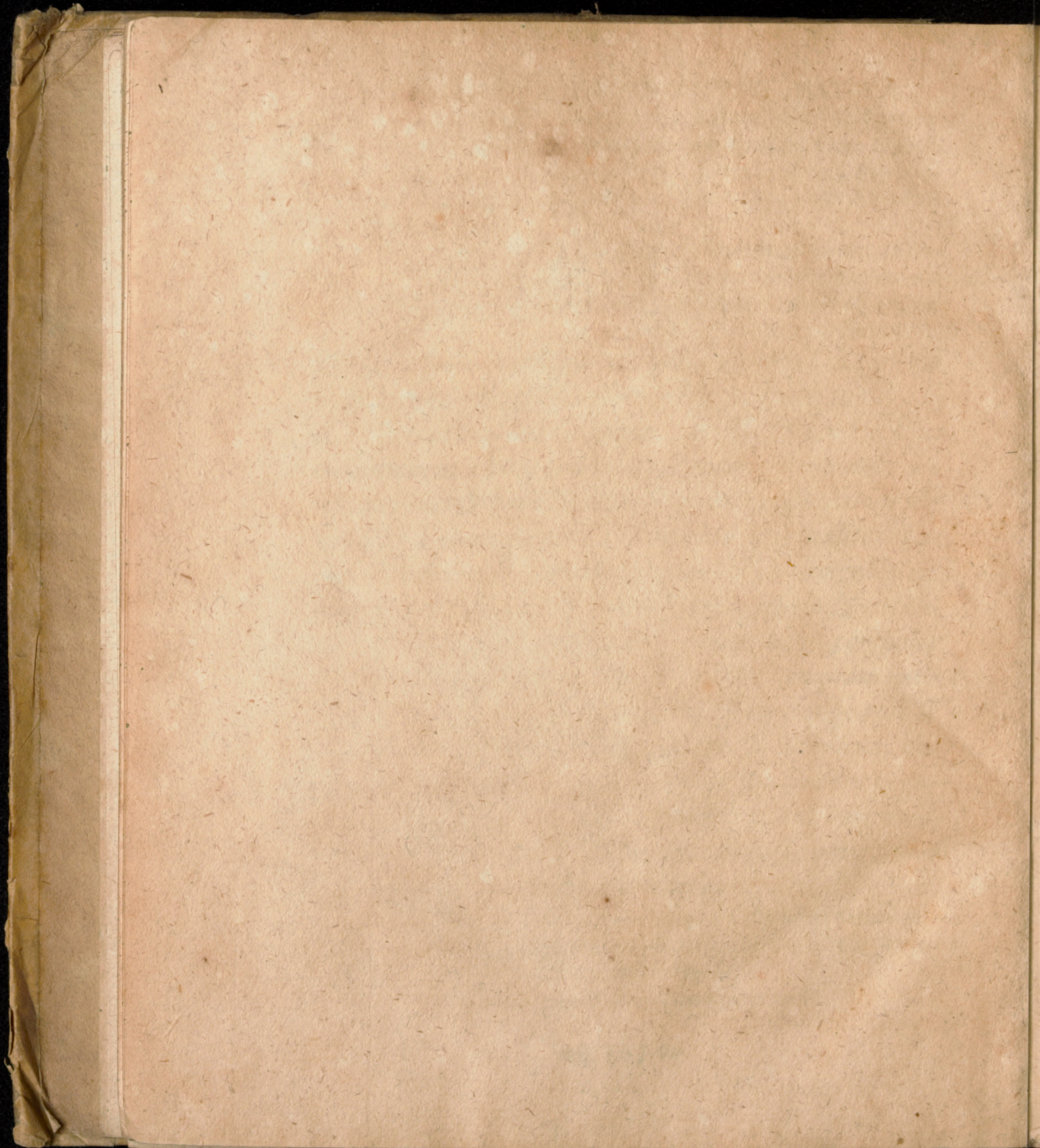
Additamentum §. V.

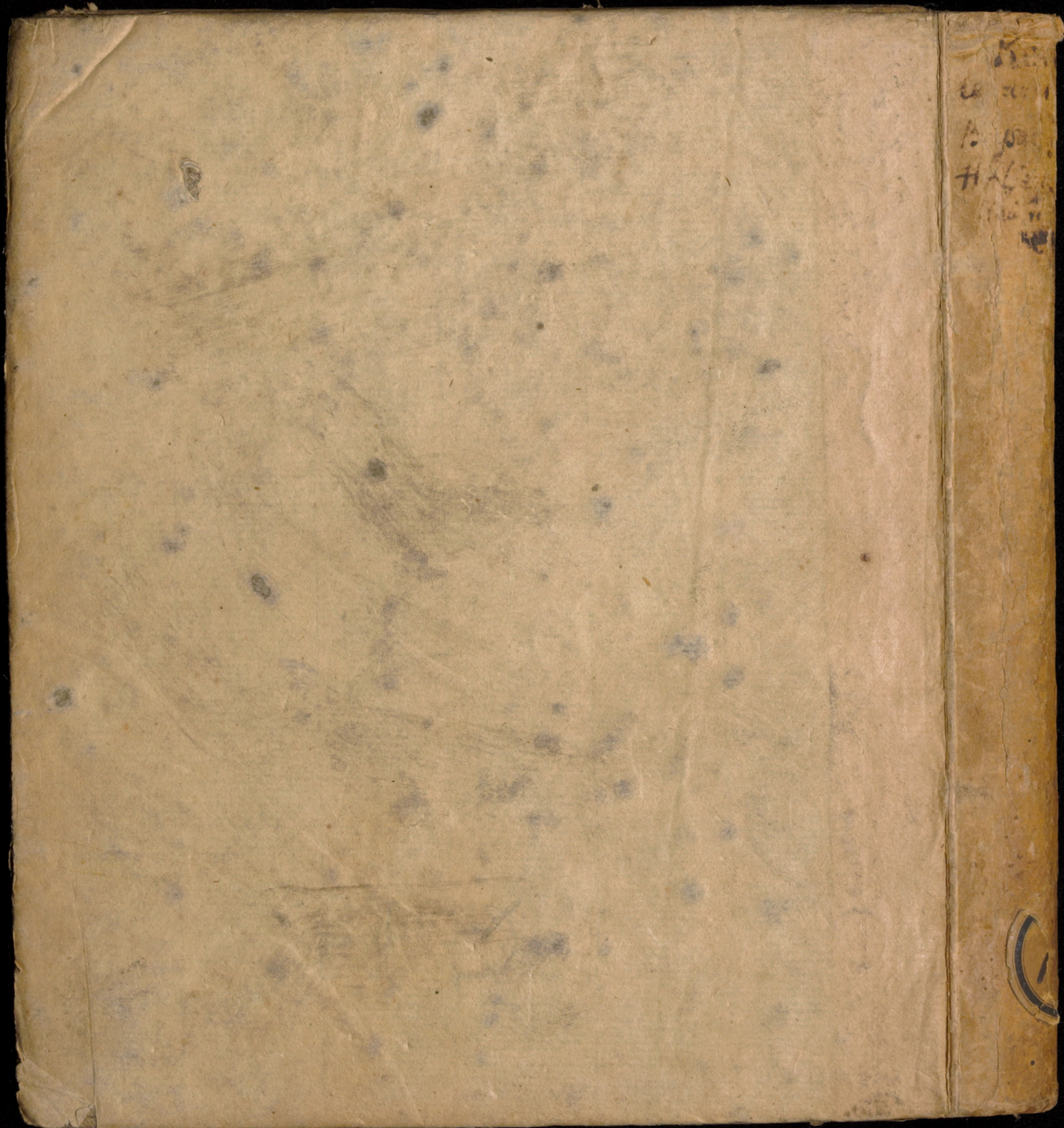
Proœmia Evangelii præmissa, & quæ Epistolis præfixit Argumenta, nec non *ὑπογραφαὶ* ad calcem Paulinarum, ab ERASMO accepit Gerbelius, eaque omnia secundum Basileensem ita informavit, ut nec hic novi quicquam, & a superioribus edit. diversum deprehendam. Evangelio Matthæi præmittitur *Præfatio* THEOPHYLACTI, & vita MATTHÆI ex SOPHRONIO, illam ex *Commentariis* THEOPHYL. hanc ex HIERONYMO, ejusque interprete, SOPHRONIO jam sua in editione publicaverat ERASMUS. Reliquis Evangelistis ex Dorotheo, (non vero *Diodoro*, ut in *Conject.* scribitur) præfationes inscriptæ sunt, quæ quidem in *Frobeniana* 1. (in secunda enim ERASMUS omisit fabulosas Dorothei commentationes, & argumenta ex THEOPHYLACTO præmisit) & *Aldina* extabant. Ne vero magnitudo libri excresceret, reliqua proœmia, quibus ERASMUS vitas, & libros Evangelitarum explicuerat, nec non *επιχομολογία*, indicem librorum

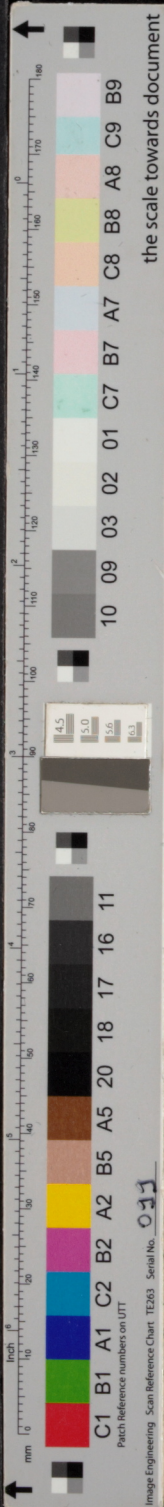
rum N. T. & majorum *κεφαλαίων*, in quæ olim divisa erant Evangelia, resevit Gerbelius, & omisit. Imo *epistolam Eusebii ad Carpianum*, cum *X Tabulis canonis Eusebiani*, quæ singulare ornamentum sunt FROBENIANÆ II, & in reliquis ERASMICIS frequenter comparent, plane neglexit, sive quod usum *tabularum* non intelligeret Gerbelius, sive quod ANSELMUS, Typographus, sumtus erogare nollet, in illis artificiose depingendis. Textui Evangeliorum ipsi nec *lemmata* præscripsit, nec *numeris κεφαλαία* majora distinxit, nec *divisiones Ammonianas*, cum *Tabulis Eusebianis* collatas, annotavit, quæ omnia non sine animi voluptate in *Froben.* leguntur. *Actibus Apost.* præmiserat ERASMUS ex MSC. *Αποδείξιαν Πάυλου*, *peregrinationem Pauli*, incerti auctoris, & *martyrium Pauli* A. ex Oecumenio. Utrumque fragmentum deest in Hagenoensi. *Epistolis* præfiguntur *ἰσθόσεις*, i. e. *argumenta*, quorum auctor Oecumenius, ut hujus in *epistolas* commentationes legenti statim innotescit. Exstant hæc *argumenta*, in *Frobeniana* utraque, & *Aldina*. Quæ omnem dubitationem cl. E. tollere poterunt, & emendare conjecturas, hæsitationis plenas, p. 14. ac imprimis verba: *Num ex codice MSC. argumenta epistolarum depromserit, an ipse confecerit, non habeo dicere, &c.* *ἰστορημαί*, Paulinis subjectæ, Euthalium auctorem agnoscunt, quæ in editis vulgo leguntur, etsi sint exiguæ auctoritatis. Hæc satis fidei facere possunt, vere scripsisse Gerbelium: *Secundum Frobenii, Aldique editionem, non ex Codd. suam esse adornatam.* Extant ea verba in calce N. T. p. 279. ex qua reli-

qua etiam, quæ antecedunt, nunc apponam: *Mendas*, inquit Gerb. *quibus visum fuit offendi lectorem neophytum neque adeo maturum, ad calcem, ut vides, subnotavimus. Reliquas minimi negotii, ut sunt puncti distinctivi, accentus, ac spiritus, aliquando perperam locati, nos in castigando non tam SEVERI, AC RELIGIOSI pio Lectori ad emendandum reliquimus. Hoc unum promittentes, nullam dictiunculam - - postularet.* Sed fallit lectorem Gerbelius, qui nec ex omnibus N. T. libris errata typogr. expunxit, nec ex IV *Evang. & Act. Apost.* in quibus solis maculas delevit, nævos fœdiores, pulchrum deformantes corpus, sustulit. Ita e. c. Luc. XVI, 13. *δύσον* pro *δυσσ* v. 21. *ψυχίων* pro *ψυχίων* v. 26. *μη δὲ* pro *μηδὲ*. c. XVII, 3. *περσέχεται* pro *περσ* - *τε*. v. 27. *ἀρχι* pro *ἀρχι*. v. 31. *ἀρεαι ἀυτῶ* duplici vitio. Act. I, 21. *ἐφ' ὑμᾶς* pro *ἡμᾶς* (similiter permutatione literarum η & υ innumeris locis hic peccatum est) c. II, 1. *ἡμέρας* pro *ἡμετέρους*. v. 26. *εὐφάνθη* pro *εὐφάνθη*. Quas mendas nemo, opinior, *minimi negotii esse*, credet, his enim sensus pervertitur, & textus corrumpitur. In *Epistolis & Apocal.* graviora menda supersunt, aliis vocibus omis- sis, aliis corrupte descriptis, in quibus emendandis utinam *severior, & religiosior* fuisset Gerbelius. Quæ errata si lector pro æquitate sua vel absentix editoris, Argentorati commorantis, cum N. T. Hagenox formis excuderetur, vel nimix festinationi THOMÆ ANSELMII, Badensis, tri- buere velit, non reclamabo, res enim se ita habere, videtur.

T A N T V M !

the scale towards document

DE CODICE GRÆCO N. T.

63

nes in V. V. supereffe, ingenue profitentur. Vi-
ZEGERI *Castigationes in N. T. Colon.* edit.
BRUGENSIS doctissimæ, & bonæ frugis plenæ
in S. Biblia, ed. an. 1580. Antwerp. nec nonejus-
ri, huc pertinentes, satis noti. Tanta vis veri-
let, ut invitis etiam commendabilis sit, idque in
s est ROB. BELLARMINVS, ubi de *Verbo*
c. 10. negat, *Concilium Vulgatam fontibus*
dicitque, his auctoritatem *authenticam* relin-
tam tantum *reliquis Latinis versionibus* ante-
fontes, ut ait BELLARMINUS, authentici sunt,
& *divinæ auctoritatis*, qui ex se fidem fa-
ata versio vero *authentica* est per decretum Sy-
erunt barbarissimi *vers. Vulg.* & *Θεόπνευστοι* ma-
res, quos ipse agnoscit. Ita duos *authenticos*
emus, & tales quidem, qui inter se pugnant, id
uribus locis fieri, CLEMENS VIII. in *diplomate*,
oni Codicis Latini, a se emendati, præmisit, fate-
in scholis loquimur, *duo contradictoria pote-*
esse vera. vid. THOM. JAMESIUM in *Bello*
SIXT. AMAMAM *Antibarb.* L. I, c. 8. Uti vero
& impudens est mendacium, ubi idem de *Ver. DEL*
ab *init. Lutherani*, inquit, *volunt solam Luthe-*
em esse authenticam, ita injuria Lutheranis in-
ando Vulgatum contemnere dicuntur, huic enim
RVS eum honorem detulit, qui versioni debeba-
MATTHESIO, cui vita, quam LVTHERVVS
rior patuit, constat, testante, Vulgatam cum fon-
tibus